

Kauwaitaki na nodra maroroi na manumanu

E gadrevi na kena maroroi ka vakadeitaki tiko na nodra bula ka susugi tiko na manumanu vuka ka vakatokai na Long - legged Warbler.

Qo e dua na mataqali vuka ka bula tiko e na noda vanua ka sa vakadinadinataki ni sa lutu sobu tiko na kedra iwiliwili e na vuravura ena gauna oqo.

E mai vakaraitaka na isoqosoqo na Fish and Wildlife Service mai Mereke ni veika sa yaco tiko oqo e Viti sa yaga me qarauni sara vakavinaka me vaka ni sa vica tikoga na vanua e vuravura e kune tiko kina na manumanu oqo.

E kaya e dua na vakaillesi ni tabana ka qarava na nodra taqomaki na mataqali manumanu vakaoqo o Vilikesa Masibalavu, ni manumanu oqe o kune tiko ena noda vanua ka otioti ni gauna e laurai kina oya ena 2003 mai na Wabu Nature Reserve e Viti Levu.

E kaya o koya ni sa vo vakacaca tikoga e 230 na manumanu oqo e vuravura ka da kalougata na tiko e Viti ni sa vo tiko eso na manumanu oqo ena noda veikau e Vitilevu.

Kaya o Masibalavu ni sa yaga me taqomaki na manumanu oqo mai vei ira na manipusi kei na kena tan a kau ena loma ni veikau loa ka ni rawa ni vakamatea na manumanu oqo.

E kuria ni dau marorori na yaloka ni manumanu oqo ena loma ni qele ka rawani vakacacani mai vei ira na kalavo kei na manipusi.

Kaya o Masibalavu ni sa yali e 14 na nodra vanua ni vakalutu yaloka na manumanu oqo ena noda vanua ena kena vakacacani mai vei ira na manipusi ka kuria na kena ta tiko vakaveitarataravi na kau ena noda vanua.

E kaya ni sega ga ni rawa ni vakayalia kina na bula ni manumanu oqo ia e vakacacana na veika bula tale eso ena vanua o ya.

Kaya o Masibalavu ni sa cakacaka sara tiko vakavoleka kei ira na taukei ni qele kei na matanitu ena dua na veivakatorocaketa ki ka vakailavotaka na matanitu mai Peritania ena kena sagai me maroroi na noda veikau ka taoqomaki na veika bula enra tiko kina.

Kauwaitaka na nodra sa kawaboko tiko mai na noda vanua na manumanu vuka na Long legged Warbler

Batibalavu se batikaikoso?
Nū bula vinaka tale a tura-
ga a marama kei kemunu a
caravou, goneyalewa, kei na
gone mai na veyasai Viti kei
vuravura!

Ena macawa rua sa oti, eda
sa dikeva kina na dillo, na
manumanuvuka ni baravi,
yacana vakavuku (vakalati-
na) na Pluvialis fulva,
vakaperitania na golden
plover, e yacana tale ga ena
noda veivanua na doli (yara
na 'i') mai na vualiku, na
dolidoli (yara tiko ga na 'i')
mai na ceva.

Na 'dillo' mada ga e duidui
na kena icavucavuti - mai
Vulaga mada, mai na koro o
Muanaicake e cavuti me
'zililo' me bi na 'i' qai mama-
da na 'o', ia vei ira mai
Muanaira kei Naividamu, e
yara na 'o' - me vaka na 'zil-
ioo'.

Ena macawa qo, eda sa na
goleva tale mada e dua na
manumanuvuka rau vei-
wekani sara kei na dillo - na
batibalavu.

Qo e vaka sara ga na dillo,
kedrau duidui ga ni yagolevu
qai gusu balavu takeu sobu -
me vaka na kena droini ena
tabana qo.

Na yacana vakavuku na
Limosa lapponica, vakaperi-
tania na bar-tailed godwit.

Me vakataki Ra Dillo, o Ra
Batibalavu e kai Alaska se
Rusia, qai dau gade mai vei
keda ni sa batabata sivia na
nona vanua.

Nona gade mai vei keda
ena Okotova, kei na nona
lesu tale i nona vanua ena
vula o Maja, e dau vukaca
kina e rauta ni walu na udolu
na malle, sega ni bau cegu.

Sa rauta me rogo!

Na yacana raraba, na bati-
balavu, e tukuna na kena
ibulibuli.

Na vica tale na yacana ena
so na vanua - me vaka na
batikaciwa (cavuti me
bajikaciwa, yara na ikarua
na 'a') vei keimami mai Lau,
na liulutu'ci mai Waya, kei
na teiteikaidawa se teit-
ei'aidawa mai

Vanualevucake (kena ibale-
bale mai Labasa kauta cake i
Muaiudu, qai kauta sobu tale
i botonitoba).

Na yaca tolutolu qo eratou
tukuna na kakana e dau
taleitaka, kei na nona itovo
ni kana.

Na 'liulutoto' e vakaraita-
ka ni dau leuta na toto -
manumanu lailai vaka na
kuka, dau veiyalovi e delani-
mati qai kino tale i nona
qara nida torova yani.

E dua na batina levu, dro-
modromo se damudamu.

Na teiteikaidawa e
vakaraitaka ni dau ceuta na
kaidawa.

Ia na bajikaciwa e
vakaraitaka ni dau taleitaka
na kaciwa - na yaca makawa
ni dua na mataqali kai ni
waitui.

Ia, me sa toso tale mada na
noqu sauma na ivola nei tako
o Ratu Manasa Ronadukeva
Qereqeretaba, mai
Narokorokoyawa, me baleta
na keda icavuti (kau, manu-
manu, kei na ika).

E nona ile ni dodonu vina-
ka tu na kau, manumanu kei
na ika ni yavusa kece e volai
tu ena veitarogivanua.

Noqu ile o yau qo: e sega
mai Lau (kei na levu tale na
vanua e Viti, me vakataki
Vanualevu, Taveuni, Kadavu,
Beqa, Rewa, Bau, kei
Lomaiviti ena taudaku kei
Ovalau) na itovo ni veicavuti,
me vaka ena ivase levu kei
Vitiilevu, me tu na noda
kau tabu se manumanu tabu
se ceva.

Eda sa mai vakabauta ga
baleta ni lavaki ena veitaro-

O ra batibalavu e dau gade mai vei keda ni sa sivia na bata-
bata mai nona vanua, me vakataki ra dillo.

Batibalavu se batikaikoso

givanua, qai vulici mai
koronivuli.

Koya gona, ke lako mai na
luvemu baleta ni tarogi tiko
mai koronivuli nona kau se
ika se manumanu, kevaka e
gone ni Lau se Vanualevu se
Kadavu se Rewa se so na
vanua e Lomaiviti kei
Tailevu, e kena isau qo: "E
sega luvuqu. Qori nodra itovo
mai na so na vanua e
Vitiilevu, o keda e sega!

E tiko na icavuti ni vanua -
me vaka mai Moce o
Delaimakotu.

E tiko tale ga ena so na
vanua na ika ni yabaki, se
yacana mai Lau na balolo.

E tiko tale ga na waqawaqa
ni vu. Ia e sega na noda kau
tabu, se ika tabu, se manu-
manu tabu, ni sega ni noda
itovo."

Vei ira e Vitiilevu, kei na so
na kena yanuyanu, me
vakataki Yasawa, Waya,
Malolo, Vatulele, Yanuca, kei
Ovalau, e tu na kedra icavu-
ti, ia e sega ni dua na vanua e
muria na itovo e dau
vakavulici mai koronivuli,
oya ni yavusa kece e yadua
na kena kau, kena manu-
manu, kei na kena ika.

E duidui sara na kena itovo
ena veivanua.

Eso e wase vakayavusa, so e
wase vakamataqali, so e wase
sara vakamatabure se
mataveitacini.

Mai Navosa, e wase
vakatako kei na lao -
duatani kedra icavuti na
tako, duatani kedra icavuti
na lao (tamadra kei na luvu-
dra), qai tauvavata ga kedra
icavuti na makubudra, nira
tako vata, ra veitacini.

E sega tale ga ni yala na

Mai Navosa, e wase vakatako kei na lao - duatani kedra icavuti na tako, duatani kedra icavuti na
lavo (tamadra kei na luvudra), qai tauvavata ga kedra icavuti na makubudra, nira tako vata, ra
veitacini.

icavuti ena manumanu, ika,
kei na kau.

E so na vanua e kedra
icavuti na vatu, se na wai, se
na nuku (au kerea nomuni
veivosoti mai Nalidli, Nadrau,
kei na mataisau mai
Ucunivanua!)

Eso e dua na kakana dina,
dua na kena icoli.

E duidui tale ga na itovo ni
veicavuti.

E so na vanua e matau tu
vei ira mera veivakayadrati
kina, me vaka "Yadra lewa
moli!", se "Yadra lo kavika!",
e so tale na vanua e tabu, se
tara ga vei ira na taveledra
se tauvu.

Na duidui kece qo e sega ni

dau vakamacalataki ena
ivola ni veitarogivanua, se
me bau vulici mai
koronivuli, ia e dodonu me
vaka kina, baleta ni usutu ni
noda veiwekani kei na noda
bula vakaitaukei.

Ia, sa ka dina ni rarawa ni
sa baci oso na draunipepa, sa
na cegu toka mada e ke.

Ena macawa mai qo sa na
toso tale kina na ivaka-
macala ni keda icavuti, ena
noqu sauma na ivola
momona nei taciou o Ratu
Manasa.

Au na vakaraitaka tale e
vica na ivakadinadina ni
veicavuti e sega ni itovo dina
mai Vanualevu kei Lau.

Nanuma tiko ga, ke dua
nomu taro me baleta na noda
vosa se na noda itovo se na
keda itukutuku makawa, se
na manumanu se veikabula
ni noda vanua, se o bau kila e
dua tale na yaca ni manu-
manuvuka na batibalavu, mo
volavola mai vei au e ke:
Tabana ni Vosa, SOH,
Univesiti ni Ceva ni Pasifika,
Suva, au na qai sauma ena
kena totolo duadua.

Me yacova na macawa mai
qo, me nomuni yadudua na
vakacegu kei na kalougata.
Moni kua tiko ga ni calata
na nomuni Na lLalakai vou!

Na manulevu kei Ritova

Nu bula vinaka tale a turaga a marama kei kemunu a caravou, goneyalewa, kei na lalai mai na veiyasai Viti kei vuravura!

Ena macawa tolu sa oti, eda sa dikeva kina na latui (e yara na 'a'), manumanuvuka ni lomanivanua dau kania na veimataqali manumanu, willi kina na toa.

Ia, e dua na manumanuvuka e mataqali vata sara ga kei na latui, e ka levu qai vukimalua no ga.

E vakaraitaki ena droini ena tabana qo.

E kilai levu ni vakatevutaba ni sega ni dodonu na tabana, e talave toka, qai laurai levu tu ni vulavula na rukunibuina.

Nona itovo ga e veisiga me vakawanawawa voli e veidogo se veiteitei, se loma ni taoni mada ga, na vaqara kena toa, kalavo, moko, gata, se manumanu lailai cava ga.

Eso era dau cova tale ga na ilka.

E vakasova era, me vaka na belo, vakabibi ena loma ni veico se veikuta.

Na yacana vakaperitania na Pacific harrier, vakavuku na Circus approximans.

E levu tu na yacana vei keda, willi kina na 'takubu' mai na Yasayasaira, na 'reba' mai Serua kei Kadavu, 'malevu' mai Wainibuka, Nakorotubu, Namena kei Ovalau, 'tiuvuci' mai Deuba, Namosi, kei Bau, 'tiuvuci' mai Rewa, 'tiuvucilevu' mai Waidina, Vuna, kei Onoikadavu, kei na 'taiseni' mai Lau taucoke.

Na vanua tale eso, me vakataki Nalawa, Wainimala, Naitasiri, Verata, Gau, Koro, Vanualevu, kei Taveuni, e yacana kina na 'manulevu' - ni manumanu levu dina gal.

Eda sa vakadikeva tale tiko ga mai na icavuti ni yavusa o Caumatalevu mai Macuata.

E tu vakaiavola ni bulumakau, ia qo e veicalati kei na kena kainaki ni dau keda icavuti na ka a dau kune vakalevu mai na yavutu, ni bulumakau e manumanu vou vei keda, e vu mai

Na manulevu se tiuvucilevu - e dau kana luvenitao.
Nira raica na gone, era dau vakareera ena nodra kaci "Pae! Pae!"

valagi.

Sa yaco gona vakacava me 'icavuti' se 'manumanu' ni Caumatalevu na bulumakau?

Ena Okosita 1834, a tiko voli kina mai Tahiti e dua na kavetani ni waqa ni sili dri dau talevi Viti wasoma, o Eagleston.

E tomani koya o Ro Cokanauto, na turaga ni Burebasaga, sa qai kerea vei kavetani de rawa ni kau mai Viti na bulumakau me mai vakawa.

Sa volia na turaga ni Mereke e ono na luvu ni bulumakau, tolu na tagane tolu na yalewa, vakavodoka, usa sara mai.

Na isevu gona ni bulumakau e Viti a sobu mai Rewa ena 1834, ni se vo ga e yabaki dua me cabe na lotu mai Lakeba.

Ena ikarua ni Seviteba sa vakarewa me mua o Druadrua me lai sili dri.

Mai kea, rau sota tale kina o Eagleston kei na nona itokani makawa, o Roqiqi, na turaga ni Macuata.

Oti na sili dri, eratou gole

sobu i Macuata, qai lolomataka vua o Eagleston e rua na bulumakau, dua na tamatama dua na tinatina.

Rau qai biu tu me rau kakana voli ena veico drokadroka ni buca volekati Vunirara, na koroturaga kei Macuata.

Sa rau mani vakawa, ni oti e vica na yabaki, sa vitu na bulumakau mai Vunirara.

Ni qai caka na soqo levu ni veibuli vei Roko Mamacayaya, me buli me Tui Macuata, kainaki nira tiko kina e le tinikalima na udolu se sivia.

Ni qai bini na kena magiti e mata ni valelevu mai Vunirara, e tini na bi na vonu, e vicasagavulu na rara na vuaka, qai willise na lewakkalou na levu ni duqelevu uvi, na duludulumata, na wai vakalolo, na masi, na vuniyaqona, na sova tabua, qai kena ilutua e vitu na manumanu vakalevu ni valagi - na bulumakau!

Sa mani vakatokai kina na solevu qo me "solevu ni bulumakau mai Vunirara".

Ni sa sivi tale e voleka ni dua na drau na yabaki, a tadu yani na mataveitarogivanua i Macuata, sa kilai ni na tarogi se cava na nodra manumanu, era sa nanuma sara na solevu ni bulumakau, a mani vakacurumi kina ena itukutuku raraba kei Caumatalevu ni nodra manumanu na bulumakau.

Ia e sega ni kedra icavuti, era nanuma wale ga ni a rogo na vanua o Macuata ni isevu ni vanua me laukana kina na bulumakau ena soqo vakavanua.

Au vakasamataka na imatal ni gauna a vakamacalataki kina vei au me baleta Ritova, na Tui Macuata.

Au a vakadidike tiko kina mai Naselesele, Taveuni, qai talanoataka vei au e dua na turaga ni o tamai Ritova o Ratu Daulina, e turaga ni Narova mai Wainikeli.

O tinai Ritova ga na marama ni Macuata. Vaqaqa sara na lomaq se rawa vakacava ni mai Tui Macuata e dua e sega ni kai Macuata? Ia niu lai vakadikeva sara

na tikina qo, au qai kila ni sega ni o Ritova duadua ga - o ira kece na Tui Macuata e liu era kena vasu. Baleta?

Baleta ga ni oqori na itovo ni vanua mai Macuata.

Eda duidui itovo!

Au sa lai cega sara tale na ivola ni vakadidike nei Misi Okata, na turaga ni Bolatagane a vakumuni itukutuku voli mai Vanualevu rauta na 1915 - koya vata ga a isevu ni qasenivuli mai Vatuloa, na koronivuli ni yasana o Lau mai Tubou.

Qo e vica na ka a toqa me baleti Macuata:

"Nodra koroturaga nikuva o Naduri. E liu era vakaitikotiko mai Macuataiwai. Era kaya nira sega ni vu mai dua tale na vanua.

"E liu sara, erau lewa na vanua e rua na yalewa, o Vivilikula kei Viviliyawa. Rau yalewa tamata, sega ni kalou. Rau dau cakamana. Erau vakatabuya na soko ena maliwai i Macuataiwai kei Vanualevu. Era se sau ga na marama. Ni kaya na marama ni na tau na uca e tau. Sa qai bau basika mai e dua na turaga, luve ni marama sau, o Roko Mamaca. A kaya e dua vei ira na turaga, o Ra Beka, mera vakawiri madigi (niu madu), sa qai dusi Roko Mamaca, sa mani vagunuvu o koya."

Ia, sa ka dina ni rarawa ni sa baci oso na draunipepa, sa na cegu toka mada eke.

Ena macawa mai qo sa na dikevi kina na itukutuku tale eso mai Macuata.

Nanuma tiko ga, ke dua nomu taro me baleta na nodra vosa se na noda itovo se na keda itukutuku makawa, se na manumanu se veikabula ni noda vanua, mo volavola mai vei au e ke: Tabana ni Vosa, SOH, Univesiti ni Ceva ni Pasifika, Suva, au na qai sauma ena kena totolo duadua.

Me yacova na macawa mai qo, me nomuni yadudua na vakacegu kei na kalougata. Moni kua tiko ga ni calata na nomuni Na lalakai vou!

O Petero Iowane

Na manumanuvuka na dilloseasea

NU bula vinaka tale a turaga a marama kei kemunu a caravou, goneyalewa, kei na gone mai na veiyasai Viti kei vuravura!

Ena macawa sa oti, eda sa diekva kina na manumanuvuka na batibalavu.

Qo e vaka na dilio, kedrau duidui ga ni yagolevu qai gusu balavu takeu sobu.

Na yacana vakavuku na Limosa lapponica, vakaperitania na bar-tailed godwit.

O Ra Batibalavu e kai Alaska se Rusia, qai dau gade mai vei keda ni sa batabata sivia na nona vanua.

Nona gade mai vei keda ena Okotova, kei na nona lesu tale i nona vanua ena vula o Maji, e dau vukaka kina e rauta ni walu na udolu na malle, sega ni bau cegu.

E vica tale na yacana ena veivanua - me vaka na batikaciwa (cavuti me bajkaciwa, yara na ikarua na 'a') mai Lau, na liuliu-tCtC mai Waya, kei na teiteikaidawa se teitei'aidawa mai Vanualevucake (Labasa kauta cake i Muaiudu, qai kauta sobu tale i botonitoba).

Na yaca qo eratou tukuna na itovo ni nona kana.

Na 'liuliu-toto' e vakaraitaka ni dau leuta na toto - manumanu lailai vaka na kuka, dau veiyalovi e delanimati qai kino tale i nona qaraida torova yani, dua na batina levu, dromodromo se dadumamu.

Na 'teiteikaidawa' e vakaraitaka ni dau ceuta na kaidawa.

Ia na 'bajkaciwa' e vakaraitaka ni dau taleitaka na kaciwa - na yaca makawa ni dua na mataqali kai ni waiutu.

Noda manumanuvuka ni macawa qo e vaka tale ga na dilio.

Au sega ni kila na yacana kilai levu duadua, au kila ga ni yacana vei keimami mai Lau na 'dilloseasea' - se, ena kene icavacavuti dina, na 'zilloseasea'.

Au vakabauta ni o koya vata ga e yacana mai Waya na 'dilio senibobo' - na yaca qo sa macala ni tauri mai na roka ni vutina, ni vulavula dromodromo kata me vaka na se ni bobo (kau wai, yacana tale ga na bovo se vobo).

Na dilloseasea e yacana vakavuku na Arenaria inter-

pres, vakaperitania na 'ruddy turnstone'.

E vaka na dilio munemunene domoleka - raica na kena iyaloalo ena tabana qo.

Me vakataki ira kece na dilio, e sucu mai Rusia kei Alaska, qai mai saravanua vei keda ni sa sivia na batabata mai nona vanua.

Ia, me sa toso tale mada na noqu sauma na ivola nei tako o Ratu Manasa Ronadukeva Qereqeretabua, mai Narokorokoyawa, me baleta na keda icavuti (kau, manumanu, kei na ika).

E nona ile ni dodonu vinaka tu na kan, manumanu kei na ika ni yavusa kece e volai tu ena veitarogivanua.

Noqu ile o yau ni sega mai Lau (kei na levu tale na vanua e Viti, me vakataki Vanualevu, Taveuni, Kadavu, Beqa, Rewa, Bau, kei Lomaliviti ena taudaku kei Ovalau) na itovo ni veicavuti, eda sa mai vakabauta ga baleta ni lavaki ena veitarogivanua, qai vili-ci mai koronivili.

Vei ira e Vitilevu, kei na kena yanuanu me vakataki

Yasawa, Waya, Malolo, Vatulele, Yanuca, kei Ovalau, e tu na kedra icavuti, ia e sega ni muri na itovo e dau vakavulici mai koronivili, oya ni yavusa kece e yadua na kena kau, kena manumanu, kei na kena ika.

E duidui na kena itovo ena veivanua.

Eso e wase vakayavusa, so e wase vakamataqali, so e wase sara vakamatabure se mataveitacini.

Mal Navosa, e wase vakatako kei na lavo - duatani kedra icavuti na tako, duatani kedra icavuti na lavo (tamadra kei na luvudra), qai tautavata ga kedra icavuti na makubudra, nira tako se lavo vata, ra veitacini.

E sega tale ga ni yala na icavuti ena manumanu, ika, kei na kau.

Eso e kedra icavuti na vatu, na wai, se na nuku.

Eso e dua na kakana dina, dua na kena icoi.

E duidui tale ga na itovo ni veicavuti.

Eso na vanua e matau tu vei ira mera veivakayadrati

kina, me vaka "Yadra lewa lewa molii", se "Yadra lo kavika!", e so tale na vanua e tabu, se tara ga vei ira na tavaledra se tauvu.

Na duidui kece qo e sega ni dau vakamacalataki ena ivola ni veitarogivanua, se me bau vuli-ci mai koronivili, ia e dodonu me vaka kina, baleta ni usutu ni noda veivakani kei na noda bula vakaitaukel.

E dua na turaga bete ni Katolika, turaga ni Faranise, na yacana o Patere Ioane, vakafaranise o Patere Jean de Marzan.

A tau mai na noda vanua ena 1898.

Ena 1898 sa qai lesi me tauyavutaka na parisi vovou eso mai Namosi, Lomeri, kei Soloira mai Nawadina.

E dau taleitaka vakalevu na vakadidike ni itovo vakaviti, qai dau tabaki na macala ni noda vakadidike mai Parisi, na koroturaga kei Faranise.

Qo na itekitekivu ni ivola ni vakadidike a vola me baleta na keda icavuti ena 1907.

"Me yacova na 1898, au a sega ni bau siqema ni tu e

Viti na icavuti. Noqu qai talai ga i Serua, au sa mai kila vinaka na vanua oya, vanua e maroroi vinaka tu kina e levu na itovo makawa, au sa qai kila vakadua kina ni tu na icavuti. Na imatani ni noqu railotu cake ena wai o Navua, keitou muri tiko e veikau, qai kaya vei au e dua na gone, "I saka, qori na noqu kau!" Au qai taroga koya se nona kau vakacava. Sauma o koya, "Qori na neimami kai na Nolvusu, noqu mataqali." Au tarogi ira tale eso, ra qai dui dusia na nodra kau."

Na ka e vellauti ena itukutuku qo, ni turaga qo, na daunivakadidike ni itovo, sa yabaki lima oti e noda vanua qai kila vakadua ni tu na icavuti.

Baleta?
Baleta ga ni yabaki lima qori a tu voli ga kina mai na parisi tauyavu makawa ni Lotu Katolika, me vakataki Lakeba, Wairiki (Taveuni), Solevu (Bua), Levuka (Ovalau), kei Naililili (Rewa).

Sa vakadinadinataki gona ni vanua kece qo e sega dina ni nodra itovo mera vakacavuti.

Ke a nodra itovo, ke a kila o Patere Ioane, qai sega ni kurabitaka ni sa donumaka vakadua ena colu kei Vitilevu!

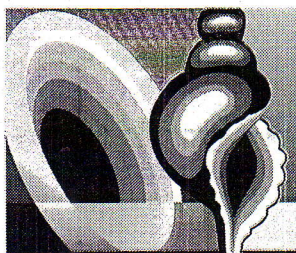
Ia, sa ka dina ni rarawa ni sa baci eso na draunipepa, sa na cegu toka mada e ke.

Ena macawa mai qo sa na toso tale kina na ivakamacala ni keda icavuti, ena noqu sauma na ivola nei taciu o Ratu Manasa.

Au na vakaraitaka tale e vica na ivakadinadina ni veicavuti e sega ni itovo dina mai Vanualevu kei Lau.

Nanuma tiko ga, ke dua nomu taro me baleta na noda vosa se na noda itovo se na keda itukutuku makawa, se na manumanu se veikabula ni noda vanua, se o bau kila e dua tale na yaca ni manumanuvuka na dilloseasea, mo volavola mai vei au e ke: Tabana ni Vosa, SOH, Univesiti ni Ceva ni Pasifika, Suva, au na qai sauma ena kena totolo duadua.

Me yacova na macawa mai qo, me nomuni yadudua na vakacegu kei na kalugata. Moni kua tiko ga ni calata na nomuni Na iLalakai vou!

Vogana ni Kaila!

Epereli 13 2007 Vakasama nodra na gone 74 ni lavelave 4 Draunipepa

Na "Kacau" ni Gau

Na veika e baleta e dua na manumanu vuka ka rawa ga ni laurai e na yanuyanu ko Gau e na Yatu Lomaiviti ka yacana na baleta na Kacau ni Gau.

E yacana vakavavalagi na Fiji Petrel se MacGillivray's Petrel se yaca era kila levu na kenadau na Pseudobulweria Macgillivrayi.

Na kena i bulibuli e rauta ni 28 na centimetre na kena balavu, manumanu lailai ka loaloo-dravu na kena roka, domo leka ka gusu loaloo ka bulicake levu yani.

E yava loaloo ka via roka karakarawa seyawa toka e dua na tikina e na lomadonu ni yavana ka vaka toka na yava ni ga na kena i bulibuli, me rabaraba no.

Dau vakawasoma mera dau vakavale no e na dokaucucu ni veilunivanua e na loma ni veikau loa. Era dau la'ki kana sara ki cakau ka yawa mai vanua. Dau vakawasoma era dau vuka elsu tale ki na nodra vale ni se bera ni kacabote cake na rarama. Era dau sega ni rawata mera raica na rarama.

E laurai duadua e na yanuyanu o Gau na manumanu vuka ogo.

Veika mo kila me baleta na yanuyanu o Gau: Kalima ni yanuyanu levu taudua e Viti Dua vei ira na yanuyanu e na Yatu Lomaiviti

Rauta ni 140 na kilomita vakarivirivi na levu ni vanua E veilunivanua ka levu kina na veikau loa Dau kena don-

umaka e kea na draki suasua

Kilai levu e na teitei kei ta kau

Dua talega na manumanu kilai levu e kea na boto ni Viti Levu talega kina na manumanu vuka dau vakatokai na Kula E sega kina na manipusi

Veika mo kilai

E tiko e Viti e 27 na veika manumanu vuka ni vanua ka manumanu duadua ga ni waitui na Kacau ni Gau

Matai ni kena dikevi e na Okotova, 1855 mai vua e dua na vakaitesilesi ni Tabana ni Bula e na dua na Waqa ni Mataivalu e Wai Era se vakasokumuni tu na kena tukutuku matailalai e na British Museum on Natural History mai Lodon kei na Fiji Museum e Suva A tobo e dua ka levu cake sara e na Epereli ni 1984 volekata na delana cere kei Gau, ia, a mani sereki tale Me vakatekivu mai na 1985, e rauta ni ono na manumanu vuka ogo era

sa tau e na delavuvu ni vale mai Gau. Ia, era se gone sara.

Tukutuku ni nodra maroroi: Sa dodonu mera taqomaki (Sasaga ni IUCN e vuruvura raraba)

Kena sagai mera taqomaki

E gadrevi e dua na vakadidike mera kilai na vanua era dau vakaruru kina na Kacau ogo

Nodra taqomaki mai vei ira na manipusi mai na veivanua volekati Viti Levu kei Vanua Levu

Nodra taqomaki talega mai na manumanu e so ka rawa ni vakaleqai ira E vakatakila tiko na tabana ni BirdLife Fiji ni yanuyanu o Gau e dua na vanua era taqomaki vinaka kina na manumanu vuka E rau sa vakayaco vuli mai Gau na BirdLife kei na National Trust of Fiji me baleta na kena taqomaki na Kacau ni Gau

E na tomana tikoga na BirdLife Fiji me na cacakaca vata kei ira na lewe ni yanuyanu o Gau e na kena taqomaki na manumanu vuka ogo ka vakatalega kina na nodra susugi cake.

E yavutaki e na:

Porokaramu ni BirdLife International Fiji

A Guide to the Birds of Fiji and Western Polynesia ka oka kina na American Samoa, Niue, Samoa, Tokelau, Toga, Tuvalu kei Wallis & Futuna ka vakarautaka na kena i talanoa kei na iyaloyalo o Dick Watling kei Chloe Talbot Kelly.

http://www.unep.ch/islands/110_Htm#465

Nu bula vinaka tale a tura-ga a marama kei kemunu a caravou, goneyalewa, kei na gone mai na veiyasa! Viti kei vuravura!

Ena macawa rua sa oti, eda sa dikeva kina na manumanu samila, na 'kikau'.

E manumanuvuka levu toka ni veivanua, dravudravu via drokadroka, vakaitoki balavu loaloa ni gunu senikau, bui balavu qai dua toka na itosi dromodromo e galegalena.

E dau sere memela rogolevu.

Na yacana vakavuku na P'oulehaio carunculata, vakaperitania na wattled honeyeater.

E duatani vakalailai na kena mai Kadavu, ni wirina sara na matana na dromodromo; e vakatokai vakavuku me Xanthotis provocator, vakaperitania na Kadavu honeyeater.

Na yacana ena noda dui vanua e levu tu: kitou (Yasawa, Waya, Mamanuca, Malolo, Nadi, Vuda, Lautoka, Ba, Tavua, Rakiraki kei na kena lomanivanua me yaco i Navala kei Keiast, kei Davutukia i wai), kikitou (baravi vakandroga mai Yako me yaco i Malomalo), manumanu ni vitogotogo (Cuvu, Yadua), valto (yara na 'o', Semo) na vejiko (yara na 'o', Waicoba), vihilou se visilou (Vatulele, Nabukelevu (Kadavu), Serua, Deuba), kikou (Kadavu, vakavo o Nabukelevu kei Ono), sovau (Nadrau, Nabobuco, Nailuva, Namosi), manumanu ni veidogo (Verata), manumanu ni mavusi (Qoma), kikau (veivanua tale eso e Vitilevu kei Lomaiviti), kaisau se 'aisau (Vanualevu, Taveuni), kei na kaisevau (Lau).

Na talei beka ni manumanu qo, sa yaco kina me yaca rogo, me vaka na Kikau mai Bau kei na Sovau mai Nadi.

Eso na vanua, me vakatoki Nadroga kei Verata, sa yali na yacana makawa, kena iso-somi na yaca e kena ibalebale na 'manumanu ni veidogo' se 'manumanu ni manivusi'.

Qo e baleta ni dua na manumanu vou, na bulubulu (se uluribi, ulurua, manumanuvakatobe), taka mai Idia ena 1920 vakacaaca, sa mai suguta na yaca na 'kikau'.

E veivakurabuitaki o ra kikau ena nona veituyaki, ni levu na yanuyanu e yali kina, wili kina o Viwa, Waya, Malolo, Yanuca, Beqa, Ono i Kadavu, Gau, Nairai, Koro, Malake, Yadua, Cikobia, Naqelevu, Cicia, Muala, Totoya, Kabara, Namuka, kei Vatua.

Era dau kaya na qase ni Moce, ni vuna qo ni veimeca-ki kei na gata.

Na yanuyanu e levu kina na gata, e sega kina na kikau.

Na yanuyanu e sega kina na gata, e levu kina na kikau.

Me vaka mai Moce, e bini tu kina na kaisevau, sega kina na gata.

Ia mai Koroni, na yanuyanu lala ena ceva kei Moce, e bini kina na gata, sega kina na kikau! Mai Taveuni tale ga, e kune ga e loma ni veikauloa, yawa sara mai na gata.

Na noda manumanuvuka ni macawa qo e rawa ni vakatokai me 'tama ni kikau', ni vaka ga na kikau na kena ibulibuli.

Kena duidui ni ka levu sara vei rau, vialeva drokadroka buto, domolevu sara qai rogyawa, qai kune ga mai

Daurogo levu ka memela na domona na manumanu ni kikau

Tama ni kikau

veikau, ena taoni e sega. E yacana vakavuku (vakalatina) na Gymnomyza viridis, vakaperitania na giant forest honeyeater (de tuawal).

Nida tiko mai loma ni veikau, na imatai sara ni domo me vakayadrati keda ena veimataka, na domo ni manumanu qo.

E yacana kilai levu beka na ikou.

Na yaca qo e yavutaki ena vosa na 'kou', kena ibalebale meda kaci vakayawa domolevu mai veikau nida cavuta na 'ou' se na 'oe', sega ni cavuti na yaca se dua tale na vosa.

Na manumanu gona qo e vakatokai me 'ikou' me vaka ni dau kou.

Kena vakayagatika e ke na ikuriliu na 'i' e vukica na vu me naumi, me vaka na yaca ni ika na ilatinidaveta, kena ibalebale 'o koya e latia na daveta'.

E vica tale tiko na yacana, me vaka na makou mai Sabeto, na savou mai Ba, Nadroga, Serua, Emalu, toua

se 'oua (yara na 'a') mai Namosi kei na ulu ni Wainibuka, taua se 'aua (yara na 'a') mai Nakorotubu, cavucavuivalu mei Wainibuka kei Nakorotubu, kei na kikauwa mai Nawaidina.

Au sega sara ni taura rawa e dua na yacana mai Vanualevu se Taveuni - e dua beka mai keru e rawa ni vukei au kina?

Ka ni rarawa ni sega ni kune na manumanu domo koula qo mai Yasawa, Vatulele, Beqa, Kadavu, Lomaiviti, se Lau.

Ia vi ekwa (sa vinaka, ena vosa vakamaulu), meda sa goleva mada na ivola nei Ratu Manasa Ronadukeva Qereretabua, mai Narokorokoyawa (bula ekwa Tako) ena ulu ni Wainimala, vakaitikotiko mai na Vuci Rd, Nausori.

E vaqaga tiko kina na noqu ivakamaca me baleta na keda icavuti (kau, manumanu, kei na ika) au a vola ena vica na macawa sa oti), qai va toka qo na nona ivola:

"Au via vakadodonutaki kemuni ga, ni dina ka dodonu vinaka tu na neima-mi kau, manumanu kei na ika e volai tu ena veitarogi vanua baleti keimami yadudua na kawa iTaukei.

Me vaka oni vakaraitaka ni sega ni tiko vei iratou mai Moce na kau, ika kei na manumanu ka toqai tu me nodratou iayu vakamareqeti, ia sa dusia vakamatata vei keda, vakavasivi vei ira mai Moce, ni nodra yavutu e dua na vanua ka bula vakalevu kina na nokonoko, na sara kei na dilio.

"Na kena ivakaraitaki qo - noqu manumanu na saumure (vokal) e yaca tale ga ni vokal mai na vanua vakaturaga o Bua, na noqu ika (na kuita) e sega ni bula ena veitulivanua se na veiuicawai, sa dusia tiko niu kai baravi, au vulagi ena vanua au sa mai vakaitikotiko tudei kina qo e lomanikuila. "O yau kei ira noqu kawatamata keimami kila vinaka tu na keimami isema vakavanua ka semati keima-

mi kina na kuita kei na saumure, dina ni keimami tu ena loma ni colo kei Vitilevu."

Ia, sa ka dina ni rarawa ni sa baci oso na draunipepa, sa na cegu toka mada e ke. Ena macawa mai qo sa na tosoi tale kina na ivakamacaala ni veimataqali manumanu ni noda vanua kei na keda icavuti, ena noqu sauma na ivola momona nei taciou o Ratu Manasa.

Nanuma tiko, ke dua nomu taro me baleta na noda vosa se na noda itovo se na keda itukutuku makawa, se na manumanu se veikabula ni noda vanua, se rawa beka mo vakuria na yaca ni ikou mai nomu vanua, mo volavola mai vei au e ke: Tabana ni Vosa, SOH, Univesiti ni Ceva ni Pasifika, Suva, au na qai sauma ena kena totolo duadua.

Me yacova na macawa mai qo, me nomuni yadudua na vakacegu kei na kalougata. Moni kua tiko ga ni calata na nomuni na iLalakai vou!

Manumanu cava na siasia

Nu bula vinaka tale a turaga a marama kei kemunu a caravou, goneyalewa, kei na gone mai na veiyasai Viti kei vuravura!

Ena macawa sa oti, eda sa tinia kina noda vakadidike ni vosa ni koro vakaturaga o Vunaniu, ena baravi kei Serua.

Na vosa qo e via vaka na vosa tale eso ni muaira ni vanua vakaserua, ni cavuti kina na 'vo jikai' se 'vou jikai' (sa sega), 'veiqwata' se 'vaiqwata' (nimataka), 'io' (ibe), 'iceba' (iseru), 'sasau' (rourou), 'waci' (bele), 'ivaya' (dauvena), 'sita' (curu), 'raboja' (sogota), 'cokijia' (kolova), 'makuga' (matua), kei na levu tale.

E vica na ivosavosa e kilai levu kina o Vunaniu: "qu vo yaka lu" (au sa lako mada), "vo dravi" (sa vinaka), "vo sea" (sa ca), "vakijia vakoni ikwe" (cakava va qo), "yakaikana" (laukana), "yakaidani" (laurai), "E tea na kwa e vo yakavele" (e dua na ka sa yali).

E loma tale ga ni koro o Vunaniu, e tu kina na duidui. O iratou na kai Druwara kei na kai Narukusara – kaiwai ruarua – era cavuta na 'ya' me ikuriliu ni taukeni raraba, me vaka na 'yaqu' (noqu), sega ni 'lequ' me vaka na lewenikoro tale eso.

Mai Druwara ga, e vica tale na vosa e duatani, me vaka na 'navou' (cauravou) kei na 'rogi' (vinaka, vakavunaniu na 'dravi').

O iratou na kai Narukusara, e vica tale na vosa eratou kilai tani kina, me vaka na 'taya' ('dua', vakavunaniu na 'tea'), na 'vaujia' ('cakava', vakavunaniu na 'vakijia'), kei na 'sabana taya' ('sega ni dua', vakavunaniu na 'tabu tea').

Sa va gona kina na mataqali vosa ena loma ni dua ga na koro, o Vunaniu mai Serua, dina ni rau sa via yali na vosa vakadruwara kei na vosa vakananarusara.

Au a vola ena macawa sa oti ni nodra vosa na kai Vunimoli e tautauvata, se via tautauvata, kei na vosa vakananarusara, ni cavuti kina na 'yaqu' (noqu), 'taya' (dua), 'vaujia' (cakava), kei na 'dravi' (vinaka).

Au sa mai vakadeitaka ni dina qo, ia e sega ni o ira na kai Vunimoli mai Serua yanuyanu, o ira ga na wekadra mai Nakorovou, Burenitu.

Qori mada ga na vanua sa yala kina noqu kila – ke dua e rawa ni kuria se vakadodonutaka, au na marautaka sara!

Eda na qai vakamura tale vakamalua na vosa tale eso ni noda vanua era sa yali, ia me tei saumi mada e dua na taro e taroga tiko mai o Ratu Epeli Qereia Koroitamu du mai na koro vakaturaga o Suvavou – drau bula maleka!

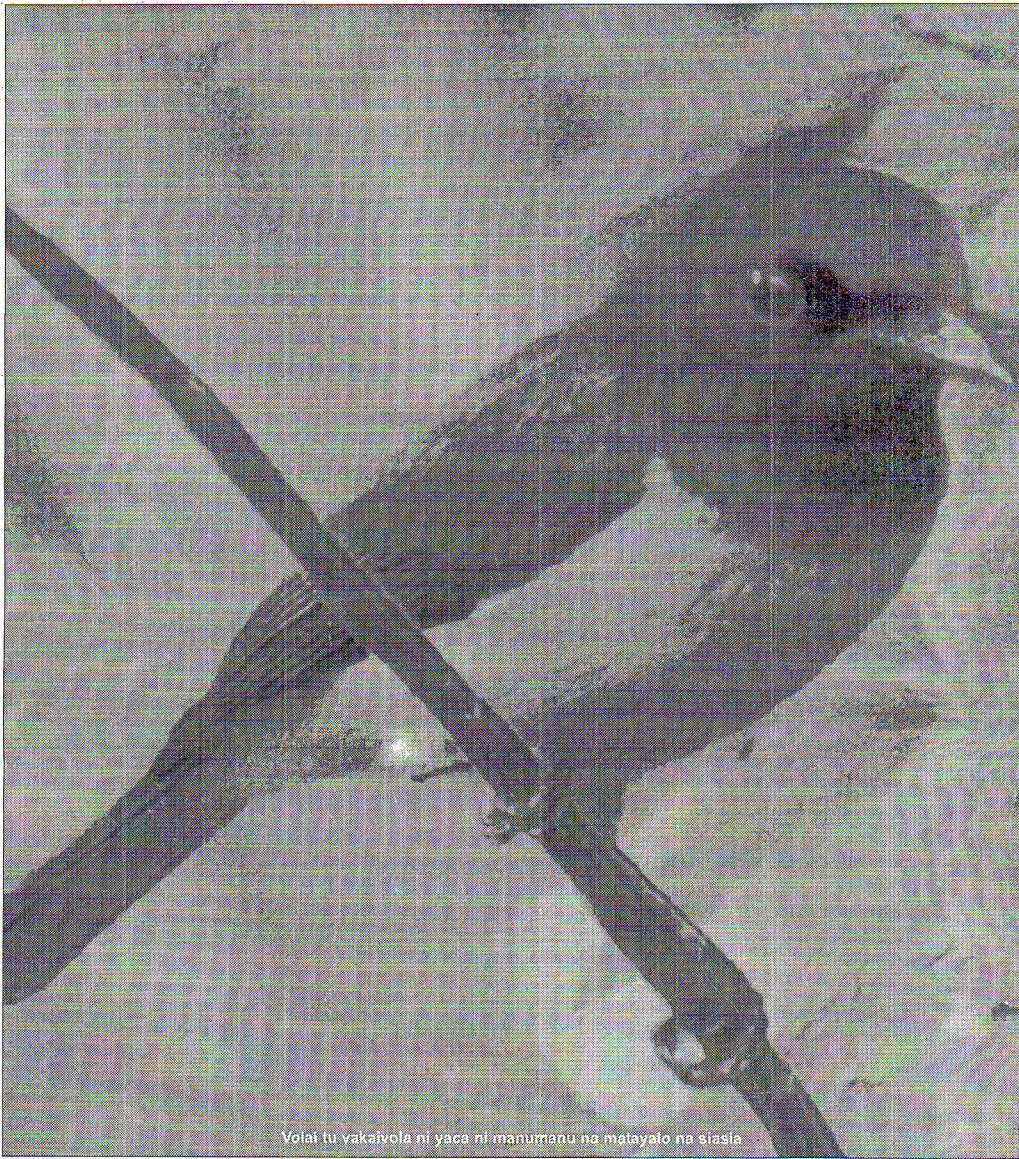
E vakaraitaka mai o Ratu Epeli ni nodratou manumanu na mataqali o Naceva, na siasia, ia e via kila se mataqali manumanu vakacava qo.

Na imatani ni isau ni taro qo – e sega ni dua!

E sega ni dua na manumanu au kila me yacana na siasia.

Ve i ra ga mai Ono (Lau), na siasia e kena ibalebale na 'qito'.

Ia, e tiko dina e dua na

Volai tu yakaivola ni yaca ni manumanu na matayalo na siasia

manumanu na yacana na 'seasea', sega ni 'siasia'.

Na seasea na manumanuvuka lailai toka ni ibili ni koro kei na veikau, sega soti ga ni kune vakalevu, daku dravu, kete vula, dau se (tagi rogo karakaraivisa, ni sevi keda e dau manamanaca).

E yacana vakavuku na Lalage maculosa.

Ia au sega ni vakabauta ni qori na 'siasia' e kainaki ni nomodou manumanu, baleta ni duatani tu na yacana mai Suvavou, na 'manusa'.

E dua tale na manumanu e rawa ni vakabalebale kina, na 'matayalo'.

Na matayalo na manumanuvuka lailai tale ga, so na yanua e siosio sara, e rawa ni curu i loma ni vale – na yacana vakavuku na Myiagra vanikorensis.

E ulu loa, daku dravu, sere damudamu se seninawanawa, dau kalu rogorogo vinaka, lasava vakalevu na vuniutu.

E levu tu na yacana ena veivanua – tuitui mai Waya, solesolewaga mai Waidina, tinaniutu mai Rewa, toka-

tokarautou mai Macuata, jinanimiji mai Vanuabalavu, taigoloqolouto mai Totoya, katakataiqolouto mai Lakeba, qoloqolouto mai Namuka, loaprolevu se solosolomatau mai Lauicake (se rau duidui beka?).

Na matayalo na yacana kilai levu mai Bau, Verata, kei Namena.

Ia a cava au mai cavuta kina na 'matayalo' ni sega ni yacana ena dua na vanua na 'siasia'?

Baleta ga ni volai tu vakaiivola ni yaca ni matayalo na 'siasia'.

E sega ni kune ena ivolavosa vakaviti nei Misi Seleutu (Hazelwood) tabaki ena 1850 kei na 1914, se na nei Capell tabaki ena 1940, ia e kune ena vica na ivola ni manumanuvuka, me vaka na ivola makawa nei WJ Belcher Birds of Fiji in colour, tabaki ena 1972.

Koya gona, au vakabauta ni sega ni yaca dina ni manumanu ni noda vanua na 'siasia'.

De dua e rogoqa cala e dua

na kaivalagi na 'seasea', qai cavuta me 'siasia', qai nanuma cala tale ga ni yaca ni 'matayalo'.

Na itukutuku e wilika se rogoqa beka o Ratu Epeli mai Suvavou e sega ni itukutuku makawa ni nona koro, e itukutuku volai ena ivola beka ni veitarogivanua.

Ia mada dau nanuma tiko, e levu na ivola ni veitarogivanua era vola na kaivalagi, se ra yavutaki ena vakasama ni kaivalagi.

E levu na ka e volai me baleta na noda kau se manumanu e vu mai na vakasama cala ni kaivalagi, ni yavusa kece e noda vanua e yadua na kena kau, na manumanu kei na ika (ka ni rarawa ni vakasama qo se vakamuri tiko ga e noda koronivuli!).

E dua mada na kena ivakaraitaki, e volai ena veitarogivanua ni neimami kau mai Moce na nokonoko, neimami ika na sara, neimami manumanu na dilio – ia sega ni dua e dina.

Na kena dina ga, ni sega mai Lau na mataqali icavuti

vaka oqo, e kune ga e Vitilevu.

Ia ni sa vakarau lako yani na veitarogivanua, era sa kila rawa na neimami qase ni na tarogi se cava na neimami manumanu, ika kei na kau, era mani bulia ga me isau ni taro!

Ia, sa ka dina ni rarawa ni sa baci oso na draunipepa, sa na cegu toka mada e ke.

Ena macawa mai qo sa na tosoi tale kina na ivakamacala ni veimataqali vosa ni noda vanua era sa mai yali, kei na sala eso e rawa nira vueti kina.

Nanuma tiko, ke dua nomu taro me baleta na noda vosa se na noda itovo se na keda itukutuku makawa, se na manumanu se veikabula ni noda vanua, mo vollavola mai vei au e ke: Tabana ni Vosa, SOH, Univesiti ni Ceva ni Pasifika, Suva, au na qai sauma ena kena totolo duadua.

Me yacava na macawa mai qo, me nomuni yadudua na vakacegu kei na kalougata.

Nu bula vinaka tale a turaga a marama kei kemunu a caravou, goneyalewa, kei na gone mai na veyasai Viti kei vuravura!

Ena macawa sa oti, eda sa dikeva kina e dua na manumanuvuka vaka na dilio.

'E yacana mai Lau na 'dilioseasea' - se, ena kena icavucavuti dina, na 'zilioseasea', o koya vata beka ga e yacana mai Waya na 'dilio senibobo'.

Na yaca qo e vu mai na roka ni vutina, ni vulavula dromodromo kata me vaka na se ni bobo (kau wai, yacana tale ga na bovo se vobo).

Na dilioseasea e yacana vakavuku na Arenaria interpres, vakaperitania na 'ruddy turnstone'.

E vaka na dilio munemu-neke domoleka.

Me vakataki ira kece na dilio, e sucu mai Rusia kei Alaska, qai mai saravanua vei keda ni sa sivia na bata-bata mai nona vanua.

Isa, sa oti beka na veimataqali dilio ni noda vanua, au sa nanuma meda sa tei toki mada i vanua, meda sa dikevi ira na manumanuvuka era dau co kedra - se kena ivosavosataki kilal levu, ra dau kana toa!

E tolu na kena mataqali kilal levu - na manulevu, na latui, kei na ganivatu (e rawa ni wili tale ga kina na lulu). Meda dikeva sara mada na latui.

Na latui (e yara na 'a') e manumanuvuka ni lomani-vanua, via vaka na levu kei na roka ni ruve ga ni taoni, ia e dau kanla na veimataqali manumanu, wili kina na toa. Totolo sara na nona vuka sobu ni cova na kena.

Na yacana vakavuku (vakalater na Accipiter rufatorques, vakaperitania na Fiji goshawk).

Nanuma ni duatani sara na manulevu se tulvucilevu - e ka lelevu qai moimalua sara veu rau.

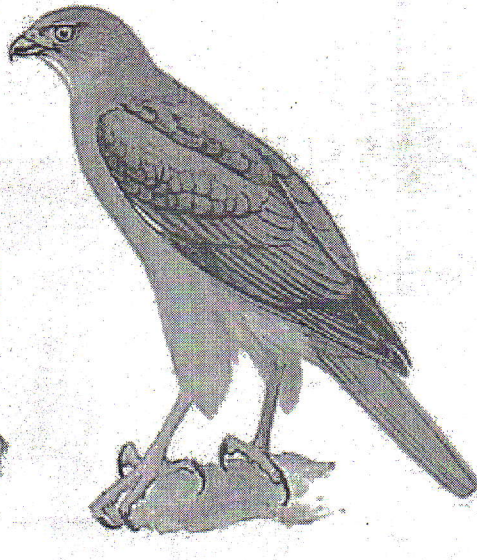
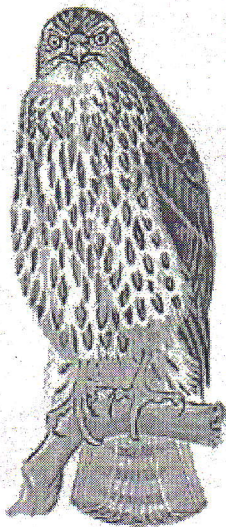
Eda na qai dikevi Ra Manulevu ena macawa mai qo.

E levu na yaca ni latui ena noda dui vanua.

Na yaca na 'reba' e voleka ni roboti Vitilevu, qai kune tale ga mai Yasawa, Vatulé, kei Nabukelevu mai Kadavu.

Na 'waituitui' e yacana mai Waidina, Waimanu, Suva kei Bau, na 'manuwaituitui' se 'manuitui' mai Verata. Na 'tuitui' na yacana mai Vanualevucake, Vatulawa (Natewa, Taveuni & S), Lomaiviti kei na so na yanuyanu mai Lau, na 'walotui' se 'olotui' mai Kaba kei Moturiki. Mai Lauicake e sega kina na manumanu qo. Me vaka e vakaraitaki ena

Na latui kei Misi Wiliame

E yasana imatau na latui, yasana imawi na luvena, na rebalago se mataboto, tavutonotono na ketena.

yaloyalo, e duidui toka na kena gone, ni tavutonotono na ketena.

Na yacana na 'mataboto' mai Verata, 'rebalago' mai Wainimala, Waidina, kei Namosi, kei na 'latuibisibisi' mai Kadavu - ni ketena e vaka tu na kete ni bisii (bici).

Ia, me sa toso tale mada na noda vakadidike ni keda icavuti (kau, manumanu, kei na ika).

Au sa vakaraitaka oti ni sega mai Lau, Vanualevu, Taveuni, Kadavu, Beqa, Rewa, Bau, kei Lomaiviti ena taudaku kei Ovalau, na itovo ni veicavuti, eda sa mai vakabauta ga baleta ni lavaki ena veitarogivanua, qai vulici mai koronivuli.

Vei ira e Vitilevu kei na kena yanuyanu e tu na kedra

icavuti, era sega ni muria na itovo e dau vakavulici mai koronivuli, ni yavusa kece e yadua na kena kau, kena manumanu, kei na kena ika.

E levu e sega ni wase vakayavusa, mai Navosa, e wase vakatako kei na lavo - duidui na kedra icavuti na tako kei na lavo, qai tautautava na kedra icavuti na makubudra, nira wili vakaveitacini.

Eso e kedra icavuti na vatu, na wai, se na nuku. Eso e dua na kakana dina, dua na kena iool.

Eso e matau vei ira mera veivakayadrati kina, me vaka "Yadra lewa molii", se "Yadra lo kavika!"; e so tale e tabu, se tara ga vei ira na tavaledra se tauvu.

Na duidui kece qo e sega ni

kune ena veitarogivanua, se vulici mai koronivuli, ia e usutu ni bula vakaitaukei e Vitilevu.

Au a talanoataka na bete ni Katolika, o Patere Ioane (Jean de Marzan), na dau ni vakadidike ni itovo vakavuti.

Sa yabaki lima oti e Viti qai kila vakadua ni tu na icavuti, ena nona lesi i Serua.

Qo e baleta ga ni a tu voli ga mai Lakeba, Taveuni, Vanualevu, Ovalau, kei Rewa.

Sa vakadinadinataki gona ni vanua kece qo e sega dina, ni nodra itovo mera vakacavuti.

Ke a nodra itovo, ke a kila o Patere Ioane, qai sega ni kurabuitaka ni sa donumaka vakadua ena colo kei

Vitilevu!

E via vaka tale ga kina e dua na turaga italatala, o Misi Wiliame (Thomas Williams).

Na turaga qo e dua vei ira na ivesu ni kaulotu e noda vanua, a yabaki tiniakatolu nona veiqaravi voli e noda vanua, mai na 1840 ina 1858.

E dau makutu tale ga na vakadidike ena veimataqali itovo, a qai tabaki mai Lodoni ena 1858 nona ivola matailalali ni itovo vakaviti, yacana na 'Fiji and the Fijians'.

Na ivola qo e sega sara ni dua noda itovo e lutu kina - na qaravi vu, na itovo ni kana, na vosa, na tikoibure, na qia, na soro, na veivaluvavuti, na veikoti, na vakacuru, na soli wai, era vakamacalataki kece vakamatalalali. (Na ivola qo sa tabaki vou, volitaki ena isau rawarawa mai na noda Vale ni Yau Maroroi).

Ia, e dua ga na itovo o na vaqara ena ivola qo o na sega ni kunea - na keda icavuti!

Baleta na cava? E mataqali vata ga kei Patere Ioane - baleta ni o Misi Wiliame a tu voli mai Lakeba, Taveuni, kei Bau, na vanua e sega sara ni bau kune kina na icavuti.

Qori e dua tale e dua na ivakadinadina ni sega ni itovo dina ni iwase levu ni noda vanua na veicavuti.

Ia, sa ka dina ni rarawa ni sa baci eso na draunipepa, sa na cegu toka mada e ke.

Ena macawa mai qo sa na dikevi kina na manulevu, qai toso tale kina na ivakamacala ni keda icavuti, au na qai sauma kina na taro qo: cava e volai kina ni kedra icavuti mai Macuata na bulumakau, ni bulumakau e manumanu ni valagi?

Nanuma tiko ga, ke dua nomu taro me baleta na noda vosa se na noda itovo se na keda itukutuku makawa, se na manumanu se veikabula ni noda vanua, se o bau kila e dua tale na yaca ni manumanuvuka, mo volavola mai vei au e ke: Tabana ni Vosa, SOH, Univesiti ni Ceva ni Pasifika, Suva, au na qai sauma ena kena totolo duadua.

Me yacova na macawa mai qo, me nomuni yadua na vakacegu kei na kalougata. Moni kau tiko ga ni calata na nomuni Na iLalakai vou

Sa kerei na nomuni veivosoti e na kena tabaki cala toka na ulutaga e na macawa sa oti. Dodonu me PATERE IOWANE ka sega ni PETERO IOWANE me valka a volai toka yani. Nuitaki ni sa na matata tiko oya.

Nu bula vinaka tale a turaga a marama kei kemunu a caravou, goneyalewa, kei na gone mai na veiyasai Viti kei vuravura!

Ena macawa sa oti, eda sa dikeva kina na manumanuvuka ni veikau, na ikou.

E vaka ga na kikau, kena duiui ni ka levu sara, viavia drokadroka buto, domolevu sara rogoyawa, qai kune ga mai veikau.

E yacana vakavuku (vakalatina) na *Gymnomyza viridis*, vakaperitania na giant forest honeyeater.

Mai loma ni veikau, na imatai sara ni domo me vakayadrati keda ena veimataka, na domo ni ikou.

Na yaca qo e yavutaki ena vosa na 'kou', na kaci vakayawa domolevu mai veikau ni cavuti na "ou" se na "oe".

E vica tale tiko na yacana, me vaka na makou mai Sabeto, na savou mai Ba, Nadroga, Serua, Emalu, toua se 'oua (yara na 'a') mai Namosi kei na ulu ni Wainibuka, taua se 'aua (yara na 'a') mai Nakorotubu, cavucavuivalu mei Wainibuka kei Nakorotubu, kei na kikauwa mai Nawaidina.

E sega ni kune na ikou mai Yasawa, Vatulele, Beqa, Kadavu, Lomaiviti, se Lau.

Oti, eda sa goleva na ivola nei Ratu Manasa

Ronadukeva Qereqeretabua, mai Narokorokoyawa ena ulu ni Wainimala, me baleta na keda icavuti (kau, manumanu, kei na ika): "Au via vakadodonutaki kemuni ga, ni dodonu vinaka tu na neimami kau, manumanu kei na ika e volai tu ena veitarogi vanua baleti keimami yadudua na kawa iTaukei.

Me vaka oni vakaraitaka ni sega ni tiko vei iratou mai Moce na kau, ika kei na manumanu ka toqai tu me nodratou iyau vakamareqeti, ia sa dusia vakamatata vei keda, vakauasivi vei ira mai Moce, ni nodra yavutu e dua na vanua ka bula vakalevu kina na nokonoko, na sara kei na dilio.

"Na kena ivakaraitaki no- noqu manumanu na saumure (vokal) e yaca tale ga ni vokai mai na vanua vakaturaga o Bua, na noqu ika (na kuita) e sega ni bula ena veiuinivanua se na veiuicwai, sa dusia tiko niu kai baravi, au vulagi ena vanua au sa mai vakaitikotiko kina qo e lomanikula. Keimami kila vinaka tu na keimami isema vakavanua ka semati keimami kina na kuita kei na saumure, dina ni keimami tu ena loma ni colo kei Vitilevu."

Vinaka vakalevu na tukutuku mai, taciq!

Na imatai ni ka au via vakaraitaka, ni oni sa taura cala vakalailai na ka au a vola.

Au a sega ni vola ni "sega ni tiko mai Moce na nokonoko, na sara kei na dilio".

Qo na ka au a vola: "E dua mada na kena ivakaraitaki, e volai ena veitarogivanua ni neimami kau mai Moce na nokonoko, neimami ika na sara, neimami manumanu na dilio - ia sega ni dua e dina. Na kena dina ga, ni sega mai Lau na mataqali icavuti vaka oqo, e kune ga e Vitilevu. Ia ni sa vakarau lako yani na veitarogivanua, era sa kila rawa na neimami qase ni na tarogi se cava na neimami manumanu, ika kei na kau, era mani bulia ga me isau ni taro!"

De se sega tiko ni matata

O ra dilio e sega ni kune vei keda na nona yaloka, ni noda vanua e nona idrodro ga. Nona yavutu na veivaivevata mai Sibiria kei Alaska. O koya beka na isevu ni noda vulagi saravanua!

Manumanu na dilio

vinaka na ka au vola, au sa na vakaraitaka mada.

E sega mai Lau (kei na levu tale na vanua e Viti, me vakataki Vanualevu) na itovo ni icavuti, me vaka e tu e Vitilevu, me tu na noda kau tabu se manumanu tabu se cava.

E dua ga na vakailesilesi ni veitarogivanua ena lomanikula - e sega ni macala se o cei - a nanuma ni tu ena veiyasai Viti na itovo qo, mani lavaka me lewe ni itukutuku raraba ni yavusa kece na icavuti, "neimami kau na ka, neimami ika na ka, neimami manumanu na ka."

Era sa rogoca na neimami itubutubu mai Moce ni gadrevi me yavusa kece me yadua na kena manumanu, ika, kei na kau, era sa veiraiyaki ga - "e levu na nokonoko (yacana vei keimami na cau) e Moce, sa noda kau mada na nokonoko, na ika ni yabaki na sara, sa na noda ika mada na sara, e levu na dilio mai baravi, sa na noda manumanu mada na

dilio."

Na veikabula qo e sega ni tabu vei keimami - me vaka a kaya noqu Ta Lueda, "a zilio keimami dau virivirika ga!"

Era a cavuta ga na neimami itubutubu me rawa ni vakabau kina na nodra itukutuku ena veitarogivanua.

Ia na ka sa yaco tiko niku, era sa vakavulici na luveta mai koronivuli ni yavusa kece e Viti e yadua na kena kau, manumanu, kei na ika - qo e sega ni dina.

Sa dau vakavulici tale ga vei ira na gonevuli mera kacivaka e matanalevu: "O yau na yacaqo o Jone, noqu kau na vesi..."

Qo sa qai veicalati dina! Vei ira na tiko dina na kedra icavuti, e sega ni dau kacivaki vakasabalia e matanalevu, e rokovi, e vakamareqeti, se vunitaki sara.

Au na vakuria tale na ivakamacala ni icavuti ena macawa mai qo, ia me tei dua mada na itukutuku lekaleka ni noda manumanuvuka ni

macawa qo.

Na dilio e manumanuvuka ni baravi, via dromodromo na dakuna, yava babalavu, dau kakana qeleqeleni e delanimati.

E yacana vakavuku (vakalatina) na *Pluvialis fulva*, vakaperitania na gold- en plover.

Na dilio e kune ga ena vulaikatakata e noda vanua, ena vulaililiva e dau vuka sara i Sibiria (mai Rusia) se Alaska me lai vakayaloka kina.

Koya gona eda kaya kina ni dua na ka e kunekune dredre e 'kunekune na yaloka ni dilio' - ni sega tu vei keda!

E rua tale tiko na yaca ni dilio ena veivanua.

Na doli (yara na 'i') e yacana mai na vualiku ni noda vanua: Yasawa, Waya, Ba, Rakiraki, Bua kei Gonedau; na dolidoli (yara tiko ga na 'i') e yacana mai na cava: Nadroga, Serua, Vatulele, Kadavu, Beqa, Namosi, Suva kei Rewa.

Ia, sa ka dina ni rarawa ni sa baci oso na draunipepa, sa

na cegu toka mada e ke.

Ena macawa mai qo sa na tosoti tale kina na ivakamacala ni veimataqali manumanu ni noda vanua kei na keda icavuti, ena noqu sauma na ivola momona nei taciqo o Ratu Manasa.

Nanuma tiko.

Ke dua nomu taro me baleta na noda vosa se na noda itovo se na keda itukutuku makawa, se na manumanu se veivakabula ni noda vanua, se rawa beka mo vakuria na itukutuku ni dilio mai nomu vanua, mo volavola mai vei au e ke: Tabana ni Vosa, SOH, Univesiti ni Ceva ni Pasifika, Suva, au na qai sauma ena kena totolo duadua.

Me yacova na macawa mai qo, me nomuni yadudua na vakacegu kei na kalougafa.

Momi kua tiko ga ni calata na nomuni na iLalakai vou!

Nu bula vinaka tale a tura-ga a marama kei kemunu a caravou, goneyalewa, kei na lalala mai na veiyasai Viti kei vuravura!

Ena macawa sa oti, eda sa dikeva tale kina e dua na manumanuvuka dau kana manumanu, na ganivatu.

Qo e manumanuvuka levu toka, dau vuka sara mai lagi me vaqara kena.

E loaloa, oriori na ketena, qai dau vakasova ena barinivatu lelevu, vakabibi e loma ni colo - ia e dau kune tale ga e loma ni taoni, kei na yanuyanu vatu ciriyawa.

Ena vica na yabaki sa oti, a kune ni vakasova e dela ni positovesi levu e Suva!

E dau vuka totolo sara, qai rogo yawa na domona ni vaka me kara se ki tiko.

Na yacana vakavuku na Falco peregrinus, vakaperitania na 'peregrine falcon'.

Ve i keda, e yacana raraba na ganivatu, qai vica tale na yacana, me vaka na 'soai' mai Nacula, na 'genivatu' mai Yakete, na 'kitu' mai Ogea, kei na 'tuitui' mai Lauicake.

Ke mani dua vei kemuni e kila e dua na vanua e vakasova, tilko kina ena gauna qo na ganivatu, me tukutuku mada mai (me vaka e vakamacalataki era).

Na macawa qo, meda sa digovi Ra Lulu mada!

O koya duadua se vo vei ira na manumanuvuka dau kana manumanu, ni sa oti na latui, na manulevu, kei na ganivatu.

Na lulu (vakavuku Tyto alba, vakaperitania 'barn owl') e kune ena veiyasai vuravura, vakalevu e veikau, ia e douvaka tale ga na taoni.

E vulavula, mata kino, dau vuka vakalevu ena bogi me qara kena manumanu, siga e dau sosovu ni ro toka ena nona qara e tolonikau se vatu.

E dau kainaki ni tukuna na mate se na buketi ni rogo na domona ni siu tiko, se ni ro e delanivatu.

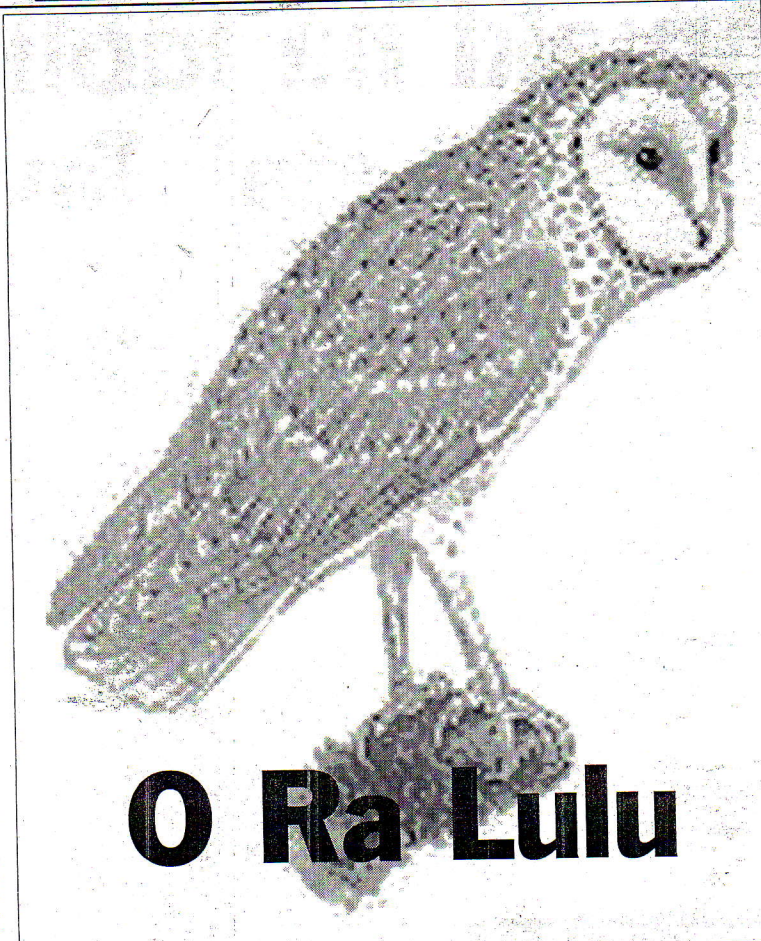
E via roboti Viti na yaca na 'lulu', qai duidui ga e so na vanua mai na muaira ni noda vanua.

E yacana raraba mai Yasawa, Waya, Tavua, Ba, Vuda, Nadi, Nadroga, kei na kena yanuyanu kei na kena colo, na 'vevewa'.

Ena yasayasa vaka Cuvu mai Nadroga, e yacana tale ga kina na 'sego', qai dua tale na yacana mai Navosa na 'ovu'.

E kena kakana taleitaki na kalavo, qai kena ikuri na beka-beka kei na manumanu lalala tale eso.

E dua tale na itukutuku kei Ra Lulu au sa rogoca, na 'mekelulu'.

O Ra Lulu

E kainaki nida raica na lulu ena siga, meda meketa, e lakolako ena yali sara na yalona, qai lutu i ra!

Ke dua e rawa ni vakadinadinata na itukutuku qo, kerei moni tukutuku mai.

Ia, eda sa dikeva tale tiko ga mai na vanua vakaturaga o Caumatalevu mai Macuata, kei na solevu rogo ni bulumakau a vakayacori ni rauta beka na 1838.

Oti, eda sa goleva na Tui Macuata a sainitaka na ivola ni soli, o Ritova. O tamai Ritova o Ratu Daucina, na turaga ni 'Narova' mai Wainikeli.

O tinal Ritova ga na marama ni Macuata.

E rawa vakacava ni Tui Macuata e dua e sega ni kai Macuata?

Kena isau, ni o ira kece na

Tui Macuata e liu era kena vasu, baleta ni kena itovo mai Macuata. Eda duidui itovo!

Ena ivola nei Misi Okata, na turaga ni Bolatagane a vakadidike voli mai Vanualevu rauta na 1915, e kune kina e vica na itukutuku me baleti Macuata, me vaka na nodratou ivakamacala na turaga mai Naduri: "Na koroturaga e liu o Macuataiwai. Era sega ni vu mai dua tale na vanua. E liu sara, erau lewa na vanua e rua na yalewa dau cakamana, o Vivilikula kei Viviliyawa. Rau yalewa tamata, sega ni kalou. Sa qai bau basika mai e dua na turaga, luvu ni marama sau, o Roko Mamaca. A kaya e dua vei ira na turaga, o Ra 'Beka, mera vakawiri madigi, sa qai dusi Roko

Mamaca, sa mani vagunuvu i koya."

"E waserua o Caumatalevu, rau a veisei ena ivalu: o Bolatagane kei Nawaivuvu. Na veimataqali e vakarorogo vei rau. O Nakovece eratou kaivale, eratou lewa na raa. O Satulaki eratou dau qoli vonu. O Ligailevu eratou goneda, ratou Matakicikobia. Eratou tarilulu na kai Siko (ratou tara na ulu ni turaga, nodratou itavi na veibulu). E sega na bati ni matanitu. Era bati ga e Seqaqa (na matanitu tani). E sega na meke ni veivagunuvu, e tiko ga na mekeivau. Na qele e taukeni vakaveitamani."

E veivakurabuitaki ni kai Macuata era tu ga mai Macuata, sega ni vu mai Aferika se Vuda se

Nakauvadra - baleta ni se bera ni yacovi Macuata na lewe ni vuli mai Navuloo, koya sa mai robota tu na noda vanua nikua.

E kainaki ni sega na bati (se sauturaga), qai taukeni vakaveitamani na qele (sega ni vakamataqali) - baleta ni se bera yani na veitarogivanua.

Ia na tikina e veivakurabuitaki vakalevu, nodra kaukava na marama kei na vasu.

E dua tale na ivolatukutuku makawa kei Macuata a vola e dua (se rua beka) na turaga bete ni Paraniise mai Nabala, na itikotiko ni lotu mai Macuata, sega ga ni kilai se o cei na yacana.

Qo vakacaca na lewe ni nona itukutuku: "Na isevu ni turaga levu mai Macuata o Roko Tola, e vakabauti ni vu mai na colo kei Vanualevu. E taravi koya o Roqiqaqawaqa, turaga lewa vinaka, dede sara nona veillutaki. Oti qai taravi koya na luvena ga, o Ratu Raralevu, na marama watina o Yagodamudamalailai. O koya na isevu ni turaga levu me toki i Macuataiwai, qai isevu ni Tui Macuata. E vakabauti ni vu ni nona toki vei ira na kai Caumatalevu, ni vasu kina. Eratou luvena o Ratu Likusuasua, Saulaki, Naulusikoa, Vuniivilevu, Natuawirini, Vanabalavu, kei Maimasirua.

"Sa dede na veillutaki nei Raralevu, qai bale. Eratou qai lewa na mataqali turaga me taravi koya nona ulumatua, o Ratu Likusuasua. Sa qai watina e dua na marama levu ni Roko Tola, sega ni kilai na yacana, e rua na luvedrau yalewa, o Adi Caginitou kei Adi Vunisinu."

Ia, sa ka dina ni rarawa ni sa baci oso na draunipepe, sa na cegu toka mada eke.

Nanuma tiko ga, ke dua nomu taro me baleta na noda vosa se na noda itovo se na keda itukutuku makawa, se na manumanu se veikabula ni noda vanua, se o sa bau mekelulu, mo volavola mai vei au e ke: Tabana ni Vosa, SOH, Univesiti ni Ceva ni Pasifika, Suva, se qiria na naba qo: 3232263. Vinaka vakalevu.

Me yacava na macawa mai qo, me nomuni yadudua na vakacegu kei na kalougata. Moni kua tiko ga ni calata na nomuni na ilalaka vou!

YALOYALO: O ra lulu e kainaki ni meketi ena siga ena lulu i ra, e sega ga ni macala se mataqali meke cava..

Na seasea veituyaki

Nu bula vinaka tale a tura-ga a marama kei kemuru a caravou, goneyalewa, kei na gone mai na veiyasai Viti kei vuravura! Ena macava sa oti, eda sa sauma kina na taro nei Ratu Epeli Qera

Korotiamudu mai na koro vakaturaga o Suvavou.

E vakaraitaka mai ni nodratou manumanu na mataqali o Naceva na siasia, ia, e via kila se mataqali manumanu vakacava qo.

Na imatai ni ka au a vakaraita, ni sega ni dua na manumanu au kila me yacana na siasia.

E tiko ga na 'seasea', sega ni 'siasia'.

Qo na manumanuvuka lailai toka ni ibili ni koro kei na veikau, sega so ni kune vakalevu, daku dravu, kete vula, dau se (tagi rogo karakaravisa, ni sevi keda e dau manamanaca), yacana vakavalagi na Polynesian triller, vakavuku na Lalage maculosa.

Ia au sega ni vakabauta ni qori na 'siasia', ni duatani tu na yacana mai Suvavou, na 'manusa'.

E dua tale na manumanu e rawa ni vakabalebale kina, na 'matayalo', na manumanuvuka lailai, vakavuku na Myiagra vanikorensis.

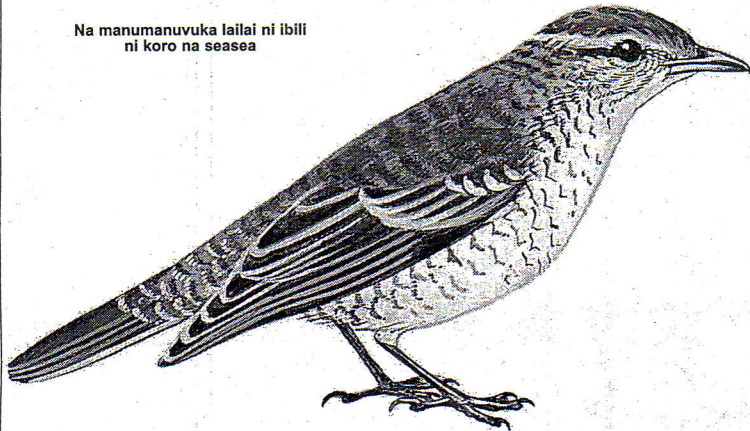
E ulu loa, daku dravu, sere damudamu se seninawanawa, dau kalu rogo vinaka, lasava vakalevu na vuniuto.

E levu tu na yacana e veivanua – tuitui mai Waya, sosolesewaga mai Waidina, tinaniuto mai Rewa, tokatokarato mai Macuata, jinanimiji mai Vanuabalavu, taiqoloqolouto mai Totoya, katakataqolouto mai Lakeba, loqoloqolouto mai Namuka, iloqorolevu se solosolomatau mai Laucake. Na matayalo na yacana mai Bau, Verata, kei Namena.

Na matayalo e sega ni yacana ena dua na vanua na 'siasia', e tu ga vakaiavola.

E sega ena ivolavosa vakaviti nei Misi Seleutu (Hazlewood) ni 1850 kei na

Na manumanuvuka lailai ni ibili ni koro na seasea

1914, se na nei Capell ni 1940, ia e kune ena vica na ivola ni manumanuvuka, me vaka na nei WJ Belcher Birds of Fiji in colour, 1972.

Au vakabauta ni a rogoca cala e dua na kaivalagi na 'seasea', vola me 'siasia', qai nanuma cala tale ga ni yaca ni matayalo.

Meda dau nanuma tiko, e levu na ivola ni veitarogivanua era vola na kaivalagi, se ra yavutaki ena vakasama ni kaivalagi.

E levu na itukutuku me baleta na icavuti e vu mai na vakasama ni kaivalagi, ni yavusa kece e noda vanua e yadua na kena kau, manumanu kei na ika (ka ni rarawa ni vakasama qo se vakamuri tiko ga e noda koronivuli!).

Na kena ivakaraitaki, e volai ena itukutuku raraba ni neimami kau mai Moce na cau (nokonoko), neimami ika na sara, neimami manumanu na dilio – ia e sega ni dina.

Na kena dina ga, ni sega

mai Lau na icavuti vaqo, e kune ga e Vitilevu.

Ia ni sa vakarau gole yani na veitarogivanua, era sa kila rawa na neimami qase ni na tarogi se cava na neimami manumanu, ika, kei na kau, era mani bulia ga me isau ni taro!

Na seasea e taba vata toka kei na noqu cau qo, e dau lasa vakalevu e veigasau se vanua dravuisiga, me vaka na veinokonoko, se loga cau na yacana vei keimami mai Lau.

E dau kana manumanu lalai, vakakibi na banuve, kei na vuanika.

E dau vakasava ena basoga ni kau mai dokana sara, viafia drokadroka siawa na kena yaloka.

E vica tiko na yaca ni seasea ena veivanua. Vei kemuni mai na Muaira, e yacana kilai levu na 'se' (sa vakadreitaki na yaca qo mai Yasawa kei Ba), mai Nadroga e sega ni macala).

Mai Kadavu, e yacana kina

Sa yali na yaca qo mai Samoa kei Toga, nira sa vakatoka na kai Toga me 'sikiyivi', na kai Samoa me 'miti' (qo na yaca ni duatani tale na manumanuvuka vei keda).

Ia na yaca makawa na seasea se maroroi tiko ga mai na yanuyanu lailai o Niue, ena daku i Toga yani ina icabecabe ni siga, volekati Tahiti yani, ni yacana kina na 'heahea'.

E dua tale na ka e lasa kina na manumanu qo, ni levu na noda yanuyanu e sega sara ni kune kina, willi kina o Waya, Ono (Kadavu), Gau, Naira, Wakava, Makogai, Koro, Vanuabalavu, Cicia, Muala, kei Totoya.

Ocei mada e kila na vuna?

E kune na seasea mai Ovalau, mai Gau kei Koro e sega.

E kune mai Matuku, mai Muala kei Totoya e sega!

E viafia vaka beka na Kikau (kaisau, kaisevau), e dua tale na manumanuvuka e kune vakalevu ena so na yanuyanu, ia ena so tale na yanuyanu e sega sara na kena o – era kaya eso na kenaduu ni baleta ni rau veimecaki kei na gata.

De dina beka?

Ia, sa ka dina ni rarawa ni sa bacii oso na draunipepa, sa na cegu toka mada eke.

Ena macava mai qo sa na tosoi tale kina na ivakamala ni veimataqali vosa ni noda vanua era sa mai yali, kei na sala eso e rawa nira vueti kina.

Nanuma tiko, ke dua nomu taro me baleta na noda vosa se na noda itovo se na keda itukutuku makawa, se na manumanu se veikabula ni noda vanua, se rawa beka mo vakuria na yaca ni seasea mai nomu vanua, mo volavola mai vei au e ke: Tabana ni Vosa, SOH, Univesiti ni Ceva ni Pasifika, Suva, au na qai sauma ena kena totoo duadua.

Me yacava na macava mai qo, me nomuni yadudua na vakacegu. Ni kua sara ni calata na nomuni na iLalakai!

na secoci; Nadrau, Wainimala kei Matuku na sea; Namosi, Waidina, Naitasiri kei Suva na manusa (e yara na iotioti ni 'a'); mai Vanualevu na sekawa; mai Laucake na seasea, ia e duatani ga mai Vulaga – mai na koro o Muanacake, e yacana kina na momojia, ia mai Muanaira kei Naividamu, na momosia – waserua sara kina na yanuyanu lailai o Vulaga!

Na yaca makawa duadua, na kena era kauta ma na tawavanua ena tolu na udolu na yabaki sa oti, na 'jea'.

Eda kila vakacava? Baleta ni se yacana na 'jea' mai Rotuma.

Na vosa vakarotuma duadua e maroroi kina na roroga makawa na 'j', e Viti sa veisau kina me 's'.
Mai Lau sa qai 'druatiki' kina na yaca qo me 'seasea', era qai kauta na kai Polinisia ena nodra dewa cake i Samoa kei Toga, ena tolu tale ga na udolu na yabaki sa oti.

Nu bula vinaka tale a turaga a marama kei kemunu a caravou, goneyalewa, kei na lalai mai na veiyasai Viti kei vuravura!

Ena macawa sa oti, eda sa dikeva tale kina e dua na manumanuvuka dau kana manumanu, na lulu (vakavuku Tyto alba, vakaperitania 'barn owl').

E kune ena veiyasai vuravura, ena veivanua.

E vulavula, mata kino, dau vuka vakalevu ena bogi me qara kena manumanu, siga e dau sosovu ni ro toka ena qara e tolonikau se vatu.

E dau kainaki ni tukuna na mate se na bukete ni rogo na domona ni siu tiko, se ni ro e delanivale.

Na yacana e duidui ga ena so na vanua mai na muaira ni noda vanua.

Na yacana mai Yasawa, Waya, Tavua.

Ba, Vuda, Nadi, Nadroga, kei na kena yanuyanu kei na kena colo, na 'vevewa'.

Ena yasayasa vaka Cuvu mai Nadroga, e yacana kina na 'sego', qai dua tale na yacana mai Navosa na 'ovu'.

E kena kakana taleitaki na kalavo, kena lkuri na bekabeka kei na manumanu lalai tale eso.

E kainaki nida raica na lulu ena siga, meda meketa, e lakolako ena yali sara na yalona, qai lutu i ra!

Na yacana mai Navosa, na 'ovu', e rairai vu mai na yaca ni ika.

E dua na ika kilai leva na 'lewamatua' (vakalatina na Synanceichthys verrucosa, vakaperitania na 'stonefish'), na ika rerevaki ni dau buluti koya ga e nuku, nida butuka e votoka na yavada, e rawa nida mate sara kina. E dina ni rerevaki, ia e kana vinaka na lewena.

E dua tale na yaca ni ika qo na 'novu', ia ena so na vanua mai na Yasayasaira, na yaca qo sa veisau me 'ovu', mani veisau sara tale ga na kena ibalebale mai Navosa, me vaka ni sega ni kune kina na ika na 'lewamatua', se dua mada ga na ika ni waitui, me sa yaca ni manumanuvuka rau mata vata kei na novu, na lulu.

E dua tale na mataqali lulu ni noda vanua e vakabauti ni sa kawaboko nikua, na luluve (nanuma ni yara na 'e' ni cavuti).

Qo na lulu raradamu ni vanua veico (me vaka e vakaraitaki ena yaloyalo), dau vuka ena siga, ia e kune ga ena colo kei Vitilevu.

Na yacana mai Namosi na 'lulunisiga', mai Navosa na 'veve-wakavukavu' (kena ibalebale na 'lulu-dravudravu').

Au a kaya ni sa kawaboko ni sa dede e sega ni bau ciqomi e dua na itukutuku ni se bula tiko.

Ke dua vei kemuni e kila ni se bula voli ga ena noda vanua, au kerea me bau vakaraitaka mai!

Eda sa dikeva tale tiko ga mai na vanua vakaturaga o Caumatalevu mai Macuata.

Ena macawa sa oti, eda sa wilika tiko ga kina na ivolatukutuku makawa kei Macuata a vola e dua (se rua beka) na turaga bete ni Paranisae mai Nabala, na itukutuku ni lotu kaolika mai Macuata.

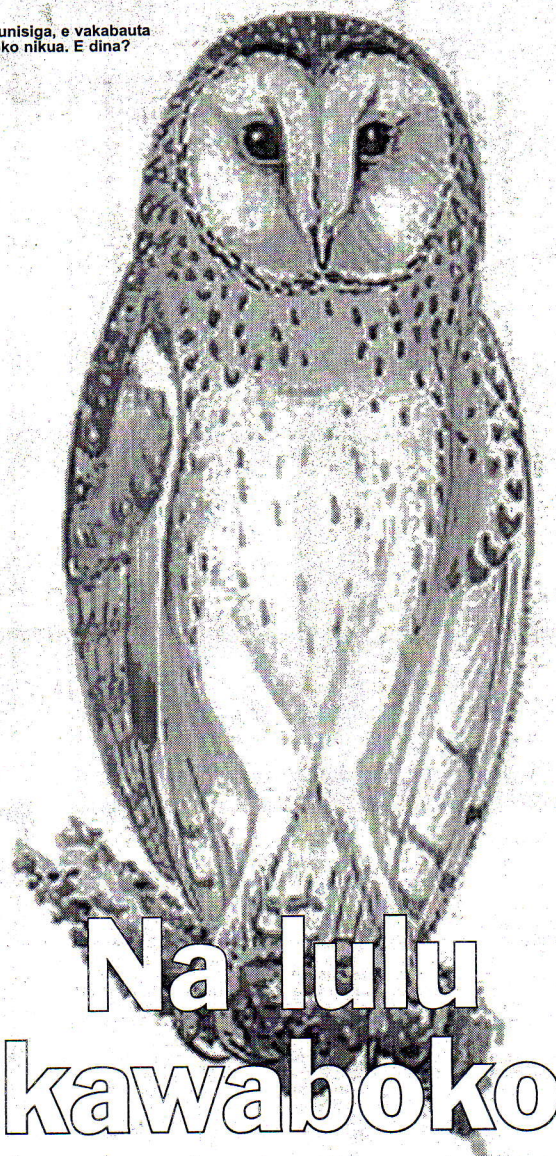
Qo vakacaca na lewe ni itukutuku: "Na isevu ni turaga levu mai Macuata o Roko Tola, e vakabauti ni vu mai na colo kei Vanualevu.

E taravi koya o Roqiwiqaqawaqa, turaga lewa vinaka, dede sara noda veilitutaki.

Oti qai taravi koya na luvena ga, o Ratu Raralevu, na marama watina o Yagodamudamalailai.

O koya na isevu ni

Na luluve se lulunisiga, e vakabauta ni sa kawaboko nikua. E dina?

Na lulu kawaboko

turaga levu me toki i Macuataiwai, qai isevu ni Tui Macuata.

E vakabauti ni vu ni nona toki vei ira na kai Caumatalevu, ni vasu kina.

Eratou luvena o Ratu Likusuasua, Saulaki, Naulusikoa, Vuniivilevu, Natuawirini, Vanabalavu, kei Maimasirua.

"Sa dede na veilitutaki nei Raralevu, qai bale. Eratou qai lewa na mataqali turaga me taravi koya nona ulumatua, o Ratu Likusuasua. Sa qai watina e dua na marama levu ni Roko Tola, sega ni kilai na yacana, e rua na luvedrau yalewa, o Adi Caginitoba kei Adi Vunisinu (se Maivunisinu).

"Dede vinaka na veilitutaki sautu nei Likusuasua, mani yacana sara kina o Tui Sautu. Sa kena turaga sara qai bale. Me vaka ni sega na ganei

Likusuasua, e sega tale ga na nona vasu me sosomitaki koya.

E sega ni macala o iratou na tacina, de dua eratou a mate e liu.

Sa mani duavata kina na vanua me sa veiliutaka na marama dratabu nei Likusuasua, o Adi Caginitoba.

"A wati Adi Caginitoba e dua na turaga ni Vuleivesi. A qaravi sara vakamarama o Adi Caginitoba – e dau vakataulewa, lewa me vakayacori na solevu, tara na vale, tei na yabaki se cava.

E sega ga ni vakatarai vua me vakaitavi ena ivalu, se me gunu e liu ni soqo tu na vanua. E rua na luvei Adi Caginitoba, qase na tagane o Ra Beka, gone na yalewa o Adi Moqeibau.

"Na gauna ga sa cauravou levu kina o Ra Beka, era sa lewa na qase ni Roko Tola me sa vagunuvi ena

delaniyavu vakaturaga o Vuya mai Macuataiwai. Sa qai wati Ra Beka e dua na marama ni Naluto, ena colo kei Nasea, volekati Vunivarawa mai Seqaga. E dua na luvedrau tagane, o Ra Baro. Ia me vaka ni kena itovo mai Macuata me veisosomitaki na vasu, ena veilitutaki vakavanua, sa macala ni na sega ni rawa ni qai vagunuvi me Tui Macuata o Ra Baro, ni sega ni marama levu ni Macuata na marama tinana."

"A bula balavu sara o Ra Beka, a kainaki ni sivia e dua na drau na yabaki. O koya sara tale ga a donumaka nodra yaco mai na vavalagi era mai voli yasi kei na sili dri. Ka ni rarawa ni a oti tale ga kina na gauna balavu ni sautu, ni sa tekivu vakilai na revurevu ni veivaluavuluti ena delanigauni Ra Beka."

Ia, sa ka dina ni

rarawa ni sa baci oso na draunipepa, sa na cegu toka mada e ke.

Nanuma tiko ga, ke dua nomu taro me baleta na noda vosa se na noda itovo se na keda itukutuku makawa, se na manumanu se veikabula ni noda vanua, se o bau kila ni se bula tiko e noda vanua na luluve se lulunisiga, mo volavola mai vei au e ke: Tabana ni Vosa, SOH, Univesiti ni Ceva ni Pasifika, Suva, se giria na naba qo: 3232263. Vinaka vakalevu.

Me yacova na macawa mai qo, me nomuni yadudua na vakacegu kei na kalougata. Moni kua tiko ga ni calata na nomuni Na iLalakai vou!

YALOYALO: Na luluve se lulunisiga, e vakabauta ni sa kawaboko nikua. E dina?

Notisi ni kerei ni laiseni ni volitaki yaqona ni valagi e na Otele

O au o Abdel Kader Hamadi, kau sa vakaraitaka tiko niu gadreva tiko meu na kerekere kina matabose ka qarava na vaka-laisenitaki ni volitaki gunu mai Ra, me baleta na soli ni laiseni ni volitaki gunu ena tikotiko ni otele mai na yanuyanu o Tokoriki, ka vakatokai na Amunua Island Resort.

O au saka: Abdel Kader Hamadi

Notisi ni kere veivakadonui volitaki gunu ena taudaku ni gauna yalataki vakalawa, 2007

O au o Bernard Rao, au via vakaraitaka niu gadreva meu na kerekere kina matabose ka qarava na vaka-laisenitaki ni volitaki gunu ena kena vakavou na noqu laiseni ni volitaki gunu e na taudaku ni gauna yalataki vakalawa ena 2007, ka meu na qarava ena noqui tikotiko ena Sita 18 kei na 19, Sports City Complex, Lautala Bay Road, Suva, Fiji ka kilai tu ena yaca "Pizza Man".

O au saka: Bernal Rao

NOTISI NI KERE LAISENI NI PRIVATE HOTEL LIQUOR LICENCE NI 2007

Ko i au ko ROSALINI MERI NAVA KALUTU e Maacawalevu, Yasawa kau sa kerea yani oqo kina Matabose ni Yaqona ni Valagi e na Yasayasa Vaka-Ra e dua na laiseni ni volitaki yaqona ni Vavalagi ni 2007, ka toka na kena vale e Matacawalevu, Yasawa ka yacana na BAY OF PLENTY.

Rosalini Meri Navakalutulu O koya e kerekere

Notisi ni kere veivakadonui volitaki gunu ena taudaku ni gauna yalataki vakalawa, 2007

O au o Raben Bhan Singh, au via vakaraitaka niu gadreva meu na kerekere kina matabose ka qarava na vaka-laisenitaki ni volitaki gunu mai Ra, ena kena vakavou na noqu laiseni ni volitaki gunu e na taudaku ni gauna yalataki vakalawa ena 2007, ka meu na qarava ena noqui tikotikona 40 Vitogo Parade, Lautoka ka vakatokayacataki tu ena, Singh's Village Fastfood.

O au saka: Raben Bhan Singh

E samila na kikau

Na kikau...na meca levu ni gata

E samila na kikau?
Nu bula vinaka tale a tura-
ga a marama kei kemunu a
caravou, goneyalewa, kei na
gone mai na veiyasai Viti kei
vuvurava!

Ena macawa sa oti, eda sa
sauma vakaoti kina na taro
nei Ratu Epeli Qerea
Koroitamudu mai na koro
vakaturaga o Suvavou, me
baleta na manumanu na 'sia-
sia'.

Au vakabauta ni sega ni
yaca dina ni manumanu na
siasia - e rairai dua e rogoca
cala beka na 'seasea'.

Na seasea na manumanu
daku dravu kete vula e plu
lasa vakalevu e veigasau se
vanua dravuisiga, me vaka
na veinokonoko.

E dau kana manumanu
lalai, vakabibi na banuve, kei
na vuanikau.

E vakasova ena basoga ni
kau mai dokana sara, viavia
drokadroka siawa na kena
yaloka.

E vica tiko na yaca ni
seasea vei keda. Vei kemuni
mai na Muaira, e yacana
kilai levu na 'se'; mai
Kadavu, na 'secoi'; Nadrau,
Wainimala, kei Matuku na
'sea'; Namosi, Waidina,
Naitasiri, kei Suva na
'manusa' (e yara na iotioti ni
'a'); mai Vanualevu na
'sekawa'; mai Lauicake na
'seasea'; mai Vulaga
(Muanaicake) na 'momojia',
mai Muanaira kei
Naividamu, na 'momosia'.

Na yacana makawa dua-
ua, na kena era se cavuta na
tawavanua ena tolu na udolu
na yabaki sa oti, na 'jea'.

Se yacana tiko ga na 'jea'
mai Rotuma, vei keda sa qai
veisau me 'sea'.

Mai Lau sa qai 'druataki'
kina na 'jea' me 'seasea', era
qai kauta cake na kai
Polinisia i Samoa kei Toga.

E dua na ka e lasa kina na
seasea, ni levu na yanuyanu e
sega ni kune kina, wili kina
o Waya, Ono (Kadavu), Gau,
Nairai, Wakaya, Makogai,
Koro, Vanuabalavu, Cicia,
Muala, kei Totoya.

E viavia vaka beka na
kikau (kaisau, kaisevau), e
dua tale na manumanuvuka
e kune vakalevu ena so na
yanuyanu, ia ena so tale na
yanuyanu e sega sara na
kena o.

Meda sa dikeva sara mada
na 'kikau'.

Qo na manumanuvuka levu
toka ni veivanua, dravudravu
via drokadroka, vakaitoki
balavu loaloa ni gunu
senikau.

E bui balavu qai dua toka
na itosi dromodromo e gale-
galena, e bau laurai levu
toka.

E dau sere memela rogo-
levu, vakabibi ena mataka.
Na yacana vakavuku na
Foulehaio carunculata,
vakaperitania na wattled
honeyeater.

E duatani vakalailai na
kena mai Kadavu, ni wavoki-
ta sara ga na matana na tiki-
na dromodromo; e vakatokai
vakavuku me Xanthotis
provocator, vakaperitania na
Kadavu honeyeater.

Na lbalabale ni 'hon-
eyeater' ni dau gunuva na
wai kamikamica ni loma ni
senikau, vaka tu na denioni.

Na yacana ena noda dui
vanua e bau levu sara tiko.
Meda tekivu mada mai na
Muaira ni noda vanua, me
vaka na kena ivakarau.

Mai Yasawa, Waya,
Mamanuka, Malolo, Nadi,
Vuda, Lautoka, Ba, Tavua,
Rakiraki kei na kena
lomanivanua me yaco i
Navala kei Keiiasi, kei
Davutukia i wai; na kitou.

Ina baravi vakapadrogia

mai Yako me yaco i
Malomalo: na kikitou.
Mai Cuvu kei Yadua: na
manumanu ni vitogotogo.
Mai Semo, na vaito (e yara
na 'o'). Mai Waicoba, na
vejiko (yara tale ga na 'o').
Mai Vatulele, Nabukelevu
(Kadavu), Serua kei Deuba:
na vihilou se visilou.
Mai Kadavu (vakavo o
Nabukelevu kei Ono): na
kikou.
Mai Nadrau, Nabobuco,
Nailuva, kei Namosi, na
sovau.
Mai Verata, na manumanu
ni veidogo.
Mai Qoma, na manumanu
ni mavusi.
Mai na veivanua tale eso e
Vitilevu kei Lomaiviti, na
kikau.
Mai Vanualevu kei
Taveuni, na kaisau (so na
vanua e gatotaki kina me
'aisau').
Mai Lau, na kaisevau.
Na kena taleitaki beka na
manumanu qo, sa yaco kina
me yaca ni tamata rogo, me

vaka na Kikau mai Bau kei
na Sovau mai Nadi.
Eso na vanua, me vakataki
Cuvu kei Yadua mai
Nadroga, Qoma, kei Verata,
sa yali na yacana dina, qai
kena isosomi na yaca e kena
ibalebale na 'manumanu ni
veidogo' se 'manumanu ni
manivusi'.
Qo e baleta ni duatani tale
na manumanu - na bulubulu
(se uluribi, ulurua, manu-
manuvakatobe), manumanu
taka vou mai Idia ena 1920
vakacaca - sa mai suguta na
yaca na 'kikau' ena veivanua
qo.
Me vaka au a vakaraitaka
toka ena macawa sa oti, e
veivakurabitaki o ra kikau
ena nona veituyaki.
E levu na yanuyanu e kune
kina, ia e sega ga ni kune ena
yanuyanu eso - wili kina e so
na yanuyanu levu - me
vakataki Wiwa, Waya, Malolo,
Yanuca, Beqa, Ono Kadavu,
Gau, Nairai, Koro, Malake,
Yadua, Cikobia, Naqelevu,
Cicia, Muala, Totoya, e

Kabara, Namuka, kei Vatoa.
Era dau kaya vei au na
noqu qase mai Moce, ni vuna
qo nira veimecaki kei na
gata.
Na yanuyanu e levu kina na
gata, e sega kina na kikau.
Na yanuyanu e sega kina
na gata, e levu kina na
kikau.
Kena ivakaraitaki vinaka
sara mai Moce, ni o Moce e
bini tu kina na kaisevau
(yacana vei keimami), ia e
sega kina na gata.
Ia mai Koroni, na
yanuyanu lailai e ciri koto
ena ceva kei Moce, e bini
kina na gata, sega kina na
kikau!
Mai Taveuni tale ga, e
kune ga e loma ni veikauloa,
yawa sara mai na gata.
Ia, sa ka dina ni rarawa ni
sa baci oso na draunipepa, sa
na cegu toka mada e ke.
Ena macawa mai qo sa na
tosoi tale kina na ivaka-
macala ni veimataqali manu-
manu ni noda vanua, me
vaka na kikau kei na dua.

tale na manumanu ni veikau
e vaka sara ga na kikau, qai
ka levu saran a yagona, kei
na domona!
Nanuma tiko, ke dua nomu
taro me baleta na noda vosa
se na noda itovo se na keda
itukutuku makawa, se na
manumanu se veikabula ni
noda vanua, se rawa beka mo
vakuria na yaca ni seasea
mai nomu vanua, mo
volavola mai vei au e ke:
Tabana ni Vosa, SOH,
Univesiti ni Ceva ni Pasifika,
Suva, au na qai sauma ena
kena totolo duadua.
Vei Ratu Manasa
Ronadukeva Qereqeretabua,
vi ekwa tako - vinaka sara
vakalevu na ivola me baleta
na icavuti, au na qai sauma
toka ena macawa mai qo.
Me yacova na macawa mai
qo, me nomuni yadudua na
vakacegu kei na kalougata.
Moni kua tiko ga ni calata
na nomuni Na Lalakai vou!

tata ga
me la

Vola o
PAULA QERETI

noda vosa

E dua na vale vakaitaukei mai Yeqen ena vualiku kei
Niukaletonia e buli me vaka na vale mai na colo kei Vitilevu.
E tu beka na keda isema makawa?

Meda vakamareqeti Viti

Nu bula vinaka tale a tura-
ga a marama kei kemunu a
caravou, goneyalewa, kei na
lalai mai na veiyasai Viti kei
vuravura!

Ena macawa sa oti, eda sa
dikeva tale kina e dua na
manumanuvuka dau kana
manumanu, e dua na
mataqali lulu ni noda vanua
e vakabauti ni sa kawaboko
nikua, na luluve (e yara na
'e' ni cavuti).

Qo na lulu raradamu ni
vanua veico dau vuka ena
siga, ia e kune ga ena colo
kei Vitilevu.

Na yacana mai Namosi na
'lulunisiga', mai Navosa na
'vevewakavukavu' (kena
ibalebale na 'lulu dravu-
dravu').

E vakabauti ni sa
kawaboko ni sa dede e sega ni
bau rogo e dua na itukutuku
ni se bula tiko.

Ke dua e kila ni se bula voli
ga ena nona vanua, au kerea
me vakaraitaka mai - meu
vakadewataka na kena
itukutuku vei iratou na
Mareqeti Viti.

Ocei na Maraqeti Viti?
Taro vinaka sara.

Na Mareqeti Viti
(vakavalagi na Nature Fiji) e
dua na isoqosoqo vou ni noda
vanua se qai sevutaki ena
siga vakarauwai sa oti, na
ika30 ni June.

Na kena soqo a vakayacori
mai na veinukutubu volekati
Volivoli mai Nadroga.

Na inaki levu ga ni isoqoso-
qo, me vakauqeti keda meda
maroroya vinaka na noda
vanua, vakausivi na kena
veikabula.

E dua mada na kena
ivakaraitaki, meda kua ni
benu ca.

O kemuni na itubutubu ni
gone, moni vakavulici ira na
ludemuni mera karona na
noda vanua, tekivu sara e

loma ni vale, kauta ina noda
dui lomanibai, noda veigau-
nisala, kei na loma ni tauni
se loma ni koro, yaco sara
ina iteitei, veikau, batini-
wai, baravi, waitui kei na
kena cakau.

Kua ni viritaka ga
vakaveitalia na benu, maro-
roya sara ena kava ni benu se
na ibenubenu, me savasava
kina na noda vanua, eda na
qai kunea kina na sautu kei
na vakacegu.

Au na qai kuria ena
macawa tu mai na itukutuku
ni isoqosoqo vou na Mareqeti
Viti, ia au kerea me tei curu
takoso mada e dua na ivaka-
macala lekaleka me baleta
na veinukutubu.

Qo na vanua sa kune kina e
levu na sui makawa nodra na
tawavanua ena tolu na udolu
na yabaki sa oti, kei na tik-
itabeci - ivorovoro ni tulituli
- dau vakatokai me Lapita,
na mataqali tulituli
virikanukanu era se dau
tulua na noda itubutubu ena
gauna ya.

E veitubuyaki kina na
nuku baleta ni sota kina na
deniwaluvu ni Ruwailevu
(wai o Nasigatoka) kei na
biau ni ceva e seva na baravi
kei Jubaniwai, ni sega kina
na cakau.

Sa rauta dina me yaca ni
koro e toka ga e rukuna o
Volivoli, ni ibalebale ni
'volivoli' ena vosa
vakanadroga na 'nuku'.

Vakacava na koro o
Nukutubu mai Rewa?

E veicalati na yacana, ni
siga kina na nukutubu!

Io, sa dina, na koro era sa
mai tiko kina na mataisau
nei Rokotui Dreketi, na
kawa nei Rokola mai
Narauyaba, ena nodra sa mai
toki mai tai mai Dorokavu, e
sega dina kina na nuku -
nikua.

Meda nanuma tiko ga ni
vanua vou o Rewa, kei
Lomaidreketi taucoko, a
waitui tu e liu, qai tabulu ga
ena deniwaluvu ena vica na
drau na yabaki sa oti.

O Toga Naqavoka na vanua
yawa duadua ina ceva ena
muaicake kei Vitilevu - bale-
ta ni ibalebale ni 'Toga' na
'ceva'.

Na koro o Lokia e yacana
makawa - kena icavuti nikua
- o Tacilevu, kena ibalebale
na waitui levu, baleta ni
matasawa waitui e liu, ena
gauna se qai vakayacani
kina.

E dau talanoataka vei au o
Sekove Tasoqosoqo, na tura-
ga vuku ni Nasilai Rewa, ni a
rogoca vei tukana ni dau sau
na lawa ni vonu mai Lokia e
liu.

E vaka tale ga kina o
Nukutubu - e tu dina kina na
veinukutubu e liu, ni se dau
sota mamaca kina na deni-
waluvu ni Wailevu kei na
biau ni ceva sa mai yala koso
nikua e Mataisuva, koya e
dau maleka kina na vaka-
tokau (se vakavodoua, se
totokai) kina.

Ia nikua, sa latia koso na
biau ni ceva na yanuyanu
levu o Rewa - dina ni rewa
ga vakalailai - nodra cakaca-
ka na deniwaluvu kei na
mana, ena nodra binia na
qele ena butubutukoro e dela
ni veidabibi - sa sotasota na
butubutukoro, mani buli mai
kina na vanua mamaca.

Au volavola tiko qo ena
rumu ni otela mai Numea, na
koroturaga kei
Niukaletonia.

Na vanua qo e tiko ena
veimama kei Viti kei
Osterelia, na kena yanuyanu
levu e vaka na levu kei
Vitilevu, e balavu ga qai
rabailailai.

Na imatai ni kaivalagi me

raica, o Tute (Kavetani Kuk)
a nanuma ni ucui Sikoteladi
na ituvaki ni vanua, a mani
vakayacana kina me o
Sikoteladi Vou - na Niu na
vosa vakavalagi ni 'vou', na
Kaletonia na yaca makawa
kei Sikoteladi, se kena
icavuti beka.

E dua tale na italanoa au a
rogoca vei Sekove
Tasoqosoqo mai Nasilai
Rewa, me baleta na isevu ni
ilakolako vakacacakaka i
vanuatani.

O iratou qo eratou voraki
na lako, eratou sega tale ga
ni lesu mai ena marau levu.

Kena itukutuku ni kau-
nisela ni Mereke o Williams
a tiko voli mai Laucala ena
1849, se qai tiki vakacaca na
yabaki na kena cabe na lotu
ena noda vanua.

A dua na nona sasaga ni
qarailavo, sa kerekere kina
vua na turaga na taci
Rokotui Dreketi o Ro
Cokanauto, me bau solia e so
na tamata cakacaka mera lai
sili dri i Niukaletonia. Sa
vakadonui, qai lesi vakatura-
ga na le 20 na kai Rewa mera
vodo ena waqa nei Williams.

A kauti iratou e dua na
turaga o Fitzgerald, ratou
qai biubiu ena Okosita 1849.

Ia na vanua eratou lai sili
dri kina mai na muaira kei
Niukaletonia, a sega ni bau
kerekei vua na itaukei ni
vanua, sa mani tubu kina na
ivalu.

Na ivalu qo eratou mate
kina e le 4 vei iratou na lai
cakacaka.

A dro tale ga nodratou
kaivalagi o Fitzgerald, lai
biuti iratou vakaloloma tu
mai na ucui Niukaletonia qo.
Sa qai lomani iratou na tura-
ga epikapo ni Katolika mai
Niukaletonia, a vakabulai
iratou.

A kauti iratou sara na

kena vo ina yanuyanu bau
voleka mai Viti, o Anejum
mai Vanuatu.

Ia nodratou tiko mai
Anejum, ratou tautauvi-
mate vakalevu, vakabibi ena
mate e veitauvi mai Vanuatu
na malaria, e le vica tale era-
tou mate kina.

Sa qai donui iratou na kena
vo e dua na waqa, a kauti ira-
tou sara i Serene mai
Ostrelia.

Sa lomani iratou na
kovana mai Serene, a lewa
me ratou sa vakavodoki ena
dua na sukuna ni Peritania
na yacana na Bramble.

Nodratou soko tale mai
Viti, mani mate tale kina e
le dua.

Ia o iratou na le 20 eratou
vodo ena lewa vakaturaga me
ratou lai cakacaka mai
Niukaletonia ena silidri, era-
tou suka bula mai e le 8 wale
ga, ena ika10 ni Jiune 1850.

Ia, sa ka dina ni rarawa ni
sa baci oso na draunipepa, sa
na cegu toka mada e ke. Vei
kemuni na namaka tiko na
ikuri ni itukutuku makawa
kei Macuata, kei na kaukaua
ni vasu, au kerea na nomuni
veivosoti, ena qai vakuri tale
yani ena macawa mai qo.

Nanuma tiko ga, ke dua
nomu koro me baleta na noda
vosa se na noda itovo se na
keda itukutuku makawa, se
na manumanu se veikabula
ni noda vanua, se o bau kila
ni se bula tiko e noda vanua
na luluve se lulunisiga, mo
volavola mai vei au e ke:
Tabana ni Vosa, SLAM,
Univesiti ni Ceva ni Pasifika,
Suva, se qiria na naba qo:
3232263. Vinaka saka vakale-
vu.

Me yacova na macawa mai
qo, me nomuni yadudua na
vakacegu kei na kalougata.

Moni kua tiko ga ni calata
na nomuni Na iLalakai vou!